

Εκκρεμής διανόηση: ο κόσμος ως κοινότητα

Η εξέλιξη της επιστήμης και των τεχνολογικών εφαρμογών της στο επίπεδο της παραγωγής αγαθών καθημερινής χρήσης, ο αστικός ανασχεδιασμός και η υπέρβαση των φυσικών περιορισμών αποτέλεσαν θεματικές που κυριάρχησαν στον τρόπο με τον οποίο φαντάζονταν το μέλλον οι άνθρωποι των αρχών του εικοστού αιώνα. Όμως το οραματικό φαντασιακό της περιόδου συγκροτήθηκε επίσης σε συνθήκες ζωής που διαταράχθηκαν από συγκρούσεις, ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, κοινωνικές αναδιατάξεις, επαναστάσεις και κοινωνικά κινήματα, μαζικές μετακινήσεις πληθυσμού, στρατιωτικές επιχειρήσεις και από τον Μεγάλο Πόλεμο. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου ήταν η ανάδυση των νέων μητροπολιτικών αστικών κέντρων που χαρακτηρίζονταν από ολοένα και μεγαλύτερη συνθετότητα και εσωτερική κοινωνική, φυλετική, εθνική και θρησκευτική ετερογένεια. Το λεγόμενο «κοινωνικό πρόβλημα» άρχισε σταδιακά να αποτελεί κεντρική αναφορά σε έναν μεταρρυθμιστικό λόγο που έβρισκε έκφραση στην πολιτική, στον δημόσιο διάλογο, στις τέχνες, τις κοινωνικές επιστήμες και τη διανόηση. Η διαχείριση της αυξανόμενης ετερογένειας των νέων μητροπόλεων προβλημάτιζε διανοούμενους, πολιτικούς και καλλιτέχνες της εποχής, και οι ιδέες της παγκόσμιας κοινωνίας και της παγκοσμιότητας εισέρχονταν σταδιακά στο ιδίωμά τους. Η δυνατότητα να συγκροτηθεί μια παγκόσμια κοινωνία, ο συγκερασμός της εσωτερικής ετερογένειας των σύγχρονων κοινωνιών, η υπέρβαση των συγκρουσιακών διαφορών αποτέλεσαν ζητούμενα αλλά και συνεχείς αναφορές του οραματικού φαντασιακού της περιόδου αυτής.

Σε σχετική μελέτη του, ο ιστορικός Τζέι Γουίντερ έχει χρησιμοποιήσει τον όρο «ήσσονες ουτοπίες» για να αναφερθεί σε παρόμοιες εκφράσεις του ουτοπικού φαντασιακού. Όπως υποστηρίζει ο Γουίντερ, το αφήγημα της ιστορίας του εικοστού αιώνα παίρνει συχνά τη μορφή μιας αλληλουχίας ιστορικών καταστροφών. Και όμως, παράλληλα με τα καταστροφικά γεγονότα υπήρξαν ιδιαίτερες ιστορικές στιγμές, κατά τις οποίες συγκροτημένες ομάδες ανθρώπων προσπάθησαν να φανταστούν έναν ριζικά καλύτερο κόσμο. «Αποκαλώ αυτούς τους ανθρώπους ήσσονες ουτοπιστές, για να τους ξεχωρίσω από εκείνους των οποίων οι “μεγάλες ουτοπίες” προκάλεσαν εκατόμβες θυμάτων σε μια κλίμακα καταστροφής πρωτόγνωρη για τον κόσμο», όπως εξηγεί ο Γουίντερ.¹

Η κεντρική ιδέα αυτής της μελέτης είναι ότι οι ήσσονες ουτοπίες αναπτύχθηκαν σε διαλεκτική σχέση με το φαινόμενο της μαζικής βίας που καθόρισε τα ιστορικά βιώματα των ανθρώπων του εικοστού αιώνα. Όπως υποστήριξε ο συγγραφέας επεξεργαζόμενος

¹ Jay Winter, *Dreams of Peace and Freedom: Utopian Moments in the Twentieth Century* (Γέιλ: Yale University Press, 2006), 1.

την έννοια της χρονικότητας που εισήγαγε ο Ράινχαρτ Κοζέλεκ,² η μαζική βία αναστέλλει τη συνέχεια του ιστορικού χρόνου, δηλαδή αναστέλλει τη σύνδεση της μνήμης του παρελθόντος με την προσδοκία του μέλλοντος σε κάθε δεδομένη στιγμή του παρόντος. Το ξέσπασμα της βίας συντρίβει αυτές τις συνδέσεις δημιουργώντας ένα κενό ανάμεσα στην εμπειρία και την προσδοκία. Στο κενό αυτό αναπτύσσονται οι ήσσονες ουτοπίες, δηλαδή οραματισμοί ενός καλύτερου κόσμου που συνήθως παραμένουν ανεκπλήρωτοι, ανολοκλήρωτοι, έκκεντροι ή και περιθωριακοί. Ο Γουίντερ επέλεξε να αναλύσει ως τέτοιες στιγμές του εικοστού αιώνα την Παγκόσμια Έκθεση του Παρισιού το 1900, τη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι το 1919, τη Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων το 1948, τα κινήματα χειραφέτησης της γενιάς του 1968 και τα κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και για την (αντι-)παγκοσμιοποίηση από το 1992 και μετά.

Το κριτήριο για την επιλογή των χρονολογιών, των γεγονότων και των ιστορικών προσώπων που αναδεικνύει ο Γουίντερ είναι η συμβολή τους στη συγκρότηση ενός οραματικού φαντασιακού που αφορά την οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών με βάση τις αρχές μιας οικουμενικότητας φιλόξενης προς την ετερογένεια και τις διαφορές των επιμέρους κοινωνικών ομάδων. Έτσι, στη μελέτη του, το ουτοπικό μέλλον θεματοποιείται γύρω από τις έννοιες της ειρήνης, της παγκοσμιότητας και της χειραφέτησης. Περιγράφονται και αναλύονται γεγονότα και στιγμιότυπα σχετικά με εκδοχές του κοσμοπολιτισμού που αναπτύχθηκαν στο επίπεδο της πολιτικής, της κοινωνίας, της οικονομίας, του πολιτισμού και της καλλιτεχνικής έκφρασης. Οι ήσσονες ουτοπίες του εικοστού αιώνα, με τη σημασία που τους αποδίδει ο συγγραφέας, επιχείρησαν να ανταποκριθούν στο κοινό ζητούμενο της σύγχρονης περιόδου: στον οραματισμό μορφών οργάνωσης του κοινού βίου που θα συνθέτουν την εσωτερική ετερογένεια των σύγχρονων κοινωνιών σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, χωρίς εντούτοις να υπακούουν στις ηγεμονικές ταξινομήσεις των εθνικών, φυλετικών, εθνοτικών, ταξικών και θρησκευτικών διαχωρισμών που αιματοκύλισαν τον εικοστό αιώνα. Οι ήσσονες ουτοπίες του εικοστού αιώνα ήταν απόπειρες οραματισμού νέων μορφών οργάνωσης του κοινού και συγκρότησης της υποκειμενικότητας με το βλέμμα στραμμένο στην πλανητικότητα του σύγχρονου πολιτισμού και των προκλήσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπος. Πρόκειται, λοιπόν, για οραματικές προτάσεις με τις οποίες μορφοποιείται μια νέα κοσμοπολιτική.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία για τους μετασχηματισμούς του κοσμοπολιτισμού κατά τη νεότερη περίοδο έχει καταδείξει ότι από τις αρχές του εικοστού αιώνα οι έννοιες του κόσμου και του παγκόσμιου αναδείχτηκαν σε σημαντικές ιδεολογικές και εννοιολογικές αναφορές σε όλο σχεδόν το πολιτικό φάσμα, από τη ριζοσπαστική σκέψη έως τις συντηρητικές αντιλήψεις για το πεπρωμένο της ανθρωπότητας.³ Κάποιες από αυτές τις ιδεολο-

2 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 2004).

3 Glenda Sluga και Julia Horne, «Cosmopolitanism: Its Past and Practices», *Journal of World History* 21/3 (2010): 369-374, ειδικό αφιέρωμα με θέμα «Cosmopolitanism in World History», doi: <http://dx.doi.org/10.1353/jwh.2010.0006>, τελευταία επίσκεψη 3 Δεκεμβρίου 2015.

γικές αναφορές ήταν βραχύβιες, μεταλλάχθηκαν, εξαφανίστηκαν ή απώλεσαν την πολιτική τους βαρύτητα, ιδίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴ Η ιστορία της έννοιας της παγκοσμιότητας και της παγκόσμιας κοινωνίας περιπλέκεται ακόμα περισσότερο λόγω της αμφίθυμης σχέσης του κοσμοπολιτισμού με τον εθνικισμό. Ο Φρίντριχ Μάινεκε διατύπωσε ήδη από τα πρώτα χρόνια του περασμένου αιώνα τις σκέψεις του γύρω από αυτή την ιδιαίτερη σχέση στο βιβλίο του *Weltbürgertum und Nationalstaat* (Ο κοσμοπολιτισμός και το εθνικό κράτος, 1907). Εξάλλου, αρκετοί σύγχρονοί μας μελετητές επίσης υποστηρίζουν ότι ο εθνικισμός είχε ενσωματώσει αρκετές αρχές του κοσμοπολιτισμού από το ξεκίνημα του δέκατου ένατου αιώνα, καθώς το έθνος προβλήθηκε ως η κατεξοχήν πολιτική υποστασιοποίηση των οικουμενικών αξιών και του ανθρωπισμού.⁵ Το τρίτο πρόσωπο στη στενή σχέση του εθνικισμού και του κοσμοπολιτισμού είναι, βεβαίως, ο ιμπεριαλισμός, με την έννοια ότι αποτέλεσε το ιδεολογικό πλαίσιο αναφοράς για την αποικιοκρατική επέκταση των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε πλανητικό επίπεδο μέχρι και τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα.⁶ Έκτοτε, όταν έφτασε στο μεσουράνημά της η διαδικασία συγκρότησης και επέκτασης των αποικιοκρατικών δομών και της ιμπεριαλιστικής ιδεολογίας, η ανάδυση νέων αντιλήψεων για την παγκοσμιότητα του πολιτισμού, της πολιτικής και της οικονομίας θέτει ολοένα και περισσότερους όρους και προϋποθέσεις στην πεποίθηση ότι οι εθνικές ταυτότητες αποτελούν διακριτές οντότητες με συνέχεια στον χρόνο και με εσωτερική συνοχή στον χώρο. Η ιμπεριαλιστική ιδεολογία από τη μια πλευρά και ο επαναστατικός διεθνισμός από την άλλη αποτέλεσαν δύο αντιθετικές όψεις της ιδέας της παγκοσμιότητας, που αναδύεται και μορφοποιείται από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Βεβαίως, τόσο ο ιμπεριαλισμός, όσο και ο διεθνισμός διατήρησαν τη στενή τους σχέση με το εννοιολογικό πλαίσιο του εθνικισμού, το οποίο αποτέλεσε σε τελική ανάλυση το κοινό τους πολιτικό πεδίο αναφοράς.⁷

Στην πρόσφατη μελέτη του για την ιστορία της ιδέας της παγκόσμιας διακυβέρνησης ο ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ, αναφερόμενος στα οράματα και στους θεσμούς διεθνούς συνεργασίας και διακυβέρνησης, κάνει την εξής παρατήρηση:

- 4 Ο Μαρκ Μαζάουερ διερευνήσε την ιστορία του διεθνισμού ως ιδέας και ως εναλλακτικού μοντέλου διακυβέρνησης από τον δέκατο ένατο αιώνα έως τις ημέρες μας στο βιβλίο του *Governing the World: The Rise and Fall of an Idea, 1815 to the present* (Νέα Υόρκη: The Penguin Press, 2012). Σε αυτό το βιβλίο εξετάζεται η ανάδυση των διεθνών θεσμών όπως η Κοινωνία των Εθνών και τα Ηνωμένα Έθνη, και αναδεικνύεται ο κομβικός ρόλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου για τον μετασχηματισμό της ιδέας της διεθνούς διακυβέρνησης.
- 5 Daniel S. Malachuk, «Nationalist Cosmopolitics in the Nineteenth Century», στο Diane Morgan και Gary Banham (επιμ.), *Cosmopolitics and the Emergence of a Future* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 2007), 139-162. Για μια ενδιαφέρουσα μελέτη του κοσμοπολιτισμού ως πολιτισμικής διάθεσης του δέκατου ένατου αιώνα, βλ. Amanda Andersen, *The Powers of Distance: Cosmopolitanism and the Cultivation of Detachment* (Πρίστον: Princeton University Press, 2001).
- 6 Robert Young, *Postcolonialism: A Historical Introduction* (Οξφόρδη: Blackwell Publishers, 2001).
- 7 Η μεταποικιακή θεωρία άσκησε έντονη κριτική στη σχέση του εθνικισμού με τον κοσμοπολιτισμό. Θα επανέλθουμε σε αυτό το ζήτημα παρακάτω.

Καθώς έχουν συνδεθεί αναπόσπαστα με μια μήτρα ελπίδων, φαντασιώσεων και φόβων, το κοινό στοιχείο όλων αυτών είναι το όραμα ότι ένα καλύτερο μέλλον προσμένει την ανθρωπότητα, ότι είναι στο χέρι μας και έχουμε τη δύναμη να κάνουμε πραγματικότητα αυτό το μέλλον που υπόσχεται τη συλλογική μας χειραφέτηση.⁸

Στο ίδιο βιβλίο υποστηρίζει ότι οι διεθνείς θεσμοί δεν αναδύθηκαν σταδιακά, αλλά αποτέλεσαν την ακαριαία ανταπόκριση των Μεγάλων Δυνάμεων στα προβλήματα που έθεταν ο ανταγωνισμός μεταξύ τους, οι πολεμικές συγκρούσεις και ο μετασχηματισμός της ισορροπίας δυνάμεων στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, θα ήταν ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε με ποιους τρόπους η διαμόρφωση της έννοιας της παγκοσμιότητας υπήρξε επίσης αποτέλεσμα, τουλάχιστον ως έναν βαθμό, του προβληματισμού γύρω από τις κοινωνικές συγκρούσεις και τους ανταγωνισμούς που είχαν ξεσπάσει στο εσωτερικό των εθνικών κοινωνιών για τη διαχείριση του «κοινωνικού προβλήματος» και της αυξανόμενης ετερογένειας των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Πώς άραγε το «παγκόσμιο» αποτέλεσε σημείο αναφοράς, όχι μόνο στο επίπεδο της διεθνούς διακυβέρνησης, αλλά και στο επίπεδο της κυβερνητικότητας στο εσωτερικό των σύγχρονων κοινωνιών;

Στα χρόνια που μεσολάβησαν από τον ισπανο-αμερικανικό πόλεμο στις Φιλιππίνες το 1898 έως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το 1914, ένα μέρος της μεταρρυθμιστικής διάνοησης στην Ευρώπη και στην Αμερική ανέπτυξε μια ισχυρή αντιιμπεριαλιστική και αντιπολεμική κριτική, η οποία εκφράστηκε μέσα από αναδυόμενα πολιτικά κινήματα, όπως ο ειρηνισμός, ο φεμινισμός ή ο διεθνισμός.⁹ Αυτή η κριτική υπήρξε εργαστήριο παραγωγής ριζοσπαστικών και εναλλακτικών όψεων του κόσμου.¹⁰ Ο αντιπολεμικός κοσμοπολιτισμός –που στάθηκε κριτικά και απέναντι στον εθνικισμό και απέναντι στον ιμπεριαλισμό– απέκτησε αμφίσημη σχέση με τα ηγεμονικά ιδεολογικά σχήματα τόσο στον δυτικό κόσμο, όσο και στον αναδυόμενο σοσιαλιστικό κόσμο της ευρωπαϊκής Ανατολής. Κάποιες από τις πιο κριτικές όψεις του κοσμοπολιτισμού παρέμειναν στο περιθώριο, μολοντί σε πολ-

8 Mazower, *Governing the World*, 6.

9 Για τη σχέση του φεμινισμού με τον ειρηνισμό, βλ. το ενδιαφέρον βιβλίο της Heloise Brown, «*The Truest Form of Patriotism*»: *Pacifist Feminism in Britain, 1870-1902* (Μάντσεστερ: Manchester University Press, 2003). Για μια επισκόπηση της ιστορίας του ειρηνισμού, βλ. David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas* (Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2008).

10 Για μια σύγχρονη συνοπτική παρουσίαση της ιστορίας του αντιιμπεριαλιστικού κινήματος στις ΗΠΑ, βλ. Richard Seymour, *American Insurgents: A Brief History of American Anti-Imperialism* (Σικάγο: Heymarket Books, 2012). Αρκετοί από τους επικριτές του ιμπεριαλισμού σε αυτή την περίοδο ανήκαν στις τάξεις των συνδικαλιστών και των ριζοσπαστών, όπως ο Γιουτζίν Β. Ντεμπς, η Έμμα Γκόλντμαν, ο Ράντολφ Μπορν κ.ά. Για τη σχέση του ειρηνισμού, του κοσμοπολιτισμού και του αντιιμπεριαλισμού, βλ. τις παλαιότερες μελέτες του Peter Brock, *Pacifism in Europe to 1914* (Πρίνστον: Princeton University Press, 1972) και του ίδιου, *Pacifism in the United States, from the Colonial Era to the First World War* (Πρίνστον: Princeton University Press, 1968).

λές περιπτώσεις τις είχαν εκφράσει σημαντικοί διανοούμενοι της εποχής, καθώς θεωρήθηκαν μη ρεαλιστικές, αναθεωρητικές ή απλώς επικίνδυνες για την κρατική υπόσταση και πολιτική. Στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και στον ευρωατλαντικό δυτικό κόσμο ευρύτερα, ο κριτικός κοσμοπολιτισμός αντιμετωπίστηκε ως απειλή για τα συμφέροντα του κράτους, και μάλιστα ιδίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1920.¹¹

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι πολιτικές διαμάχες για τη συμμετοχή της χώρας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο συγκρότησαν ένα πεδίο έκφρασης απόψεων σχετικά με τη μορφή του κόσμου που πολιτικοί και διανοούμενοι προσδοκούσαν να αναδυθεί κατά τον εικοστό αιώνα. Στο περίφημο άρθρο του με τίτλο «The War and the Intellectuals», ο αμερικανός Ράντολφ Μπορν υποστήριξε ότι οι οπαδοί του πολέμου, που αποτελούσαν και την ηγεμονική διανοητική ομάδα στις ΗΠΑ, είχαν σπαταλήσει πνευματικά τα χρόνια της εμπόλεμης κατάστασης. Όπως αναφέρει,

Δεν αφιέρωσαν τον χρόνο τους στην αποσαφήνιση και τη μόρφωση, αλλά τον σπατάλησαν αναμασώντας νεφελώδη ιδεώδη περί δημοκρατίας και φιλελευθερισμού και υψηλού πολιτισμού, ιδεώδη που ποτέ δεν σήμαιναν κάτι γόνιμο για τις άρχουσες τάξεις οι οποίες τώρα τα χρησιμοποιούσαν με τόση άνεση, και τον σπατάλησαν τον χρόνο τους αφήνοντας αχαλίνωτο το βασικό ένστικτο της αυτοάμυνας. Μια ολόκληρη εποχή χάθηκε από πνευματική άποψη. Το εξέχον γνώρισμά της δεν ήταν ο αμερικανισμός αλλά το βαθύτατο αποικιοκρατικό της πνεύμα. Το αδίκημα των διανοουμένων μας δεν ήταν τόσο ο αποικιακός τους χαρακτήρας –γιατί τι άλλο να περιμένουμε από ένα έθνος που συναπαρτίζεται από τόσο πολλά εθνικά στοιχεία– αλλά το γεγονός ότι στάθηκαν τόσο μονόπλευρα και φανατικά αποικιοκράτες.¹²

Γεννημένος το 1886 στο Νιου Τζέρσεϊ και πτυχιούχος του πανεπιστημίου Κολούμπια της Νέας Υόρκης, ο Μπορν άρχισε να αρθρογραφεί το 1911 σε σημαντικά περιοδικά, όπως το *The Atlantic Monthly*, το *The New Republic* και το *Seven Arts*.¹³ Ανήκε σε μια γενιά ριζοσπαστών διανοουμένων των αρχών του εικοστού αιώνα, στη γενιά των «Νέων Αμερικανών», όπως την αποκαλούν πολλές φορές, που ανακάλυψε τη φωνή της λίγο πριν από τον πόλεμο και οι απόψεις της είχαν σημαντικό ειδικό βάρος, μολοντί σε αρκετές περιπτώ-

11 Jeffrey P. Brooks, «Official Xenophobia and Popular Cosmopolitanism in Early Soviet Russia», *The American Historical Review* 97/5 (Δεκ. 1992): 1431-1448. Βλ. επίσης Caroline Humphrey, «Cosmopolitanism and Kozmopolitizm in the Political Life of Soviet Citizens», *Focaal – European Journal of Anthropology* 44 (2004): 138-152, doi: <http://dx.doi.org/10.3167/092012904782311245>, τελευταία επίσκεψη 28 Σεπτεμβρίου 2015.

12 Randolph Bourne, «The war and the intellectuals», *Seven Arts* 2 (Ιούν. 1917): 133-146, <http://fair-use.org/seven-arts/1917/06/the-war-and-the-intellectuals>, τελευταία επίσκεψη 24 Μαΐου 2011.

13 Randolph Bourne, *History of a Literary Radical and Other Essays* (Νέα Υόρκη: B.W. Huebsch 1920), <https://archive.org/details/historyofliterar00bouruoft>, τελευταία επίσκεψη 18 Σεπτεμβρίου 2015.

σεις παρέμεναν έκκεντρες σε σχέση με τον χώρο της προοδευτικής διανόησης.¹⁴ Στην ομάδα αυτή ανήκαν επίσης ο Βαν Γουάικ Μπρουκς, ο Γουάλντο Φρανκ, ο Λούις Αντερμάρ, ο Λιούις Μάμφορντ και αρκετοί άλλοι.¹⁵ Οι ιδέες τους διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο του μετασχηματισμού της αμερικανικής κοινωνίας και πολιτικής, ενώ κύρια αιτήματά τους ήταν η άσκηση μιας πολύπλευρης, συχνά μάλιστα ετερόκλητης, κριτικής στα μέχρι πρότινος ηγεμονικά αφηγήματα του αμερικανισμού και η σύλληψη ενός νέου πολιτικού και πολιτισμικού οράματος για τις Ηνωμένες Πολιτείες του εικοστού αιώνα. Ο προβληματισμός τους εμπνεόταν από τα ιδιαίτερα ιστορικά βιώματα της εποχής τους: από τον μετασχηματισμό των οικονομικών δομών και των μεθόδων παραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος, από τη ραγδαία διεθνοποίηση της αμερικανικής κοινωνίας με τη νέα μετανάστευση και την πολιτικοποίηση των εθνικών και φυλετικών κοινοτήτων στο εσωτερικό της, από την ανάδυση των κοινωνικών και συνδικαλιστικών κινήματων και την ανάδειξη της ετερογένειας σε βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης αμερικανικής κουλτούρας και πολιτικής.¹⁶ Οι μετασχηματισμοί αυτοί –και κυρίως η αναγνώρισή τους από τη διανόηση της εποχής– ανέδειξαν σε ζήτημα άμεσης προτεραιότητας την επεξεργασία ενός νέου αφηγήματος που θα υπερέβαινε τις αγκυλώσεις του αγγλοσαξονικού αυτοχθονισμού και θα εξέφραζε τα ποιοτικά και ειδοποιά χαρακτηριστικά της αμερικανικής κουλτούρας και εθνικής ταυτότητας με σύγχρονους όρους.

Η σχέση του έθνους με τον κόσμο βρισκόταν στο επίκεντρο του προβληματισμού τους. Η σύγχρονή μας βιβλιογραφία ανέδειξε αφενός πόσο σημαντική ήταν η συμβολή του Μπορν στον διάλογο και στις διανοητικές αντιπαραθέσεις της εποχής και αφετέρου την περιθωριακή θέση του σε σχέση με την ομάδα των Νέων Αμερικανών.¹⁷ Ο Μπορν ήταν εκκεντρική φυσιογνωμία. Εκ γενετής παραμορφωμένος στο πρόσωπο και ανάπηρος ύστερα από μια ασθένεια που τον χτύπησε σε παιδική ηλικία, αρρώστησε από την ισπανική γρίπη και πέθανε τριαντατεσσάρων χρονών μόλις, τον Δεκέμβριο του 1918. Ο πρόωρος θάνατός του στάθηκε αφορμή για να διατυπωθούν εκ των υστέρων πολλές ερμηνείες για τις θέσεις και τις απόψεις του, καθώς και συχνά αντιφατικές προβλέψεις για την εξέλιξη που θα είχε ακολουθήσει η σκέψη του στο μέλλον. Ο στοχασμός αυτού του «ξεχασμένου προφήτη», όπως χαρακτηρίζεται πολλές φορές στη βιβλιογραφία, γνώρισε αλλεπάλληλες αναβιώσεις που συνδέονται με τις προσπάθειες να συγκροτηθεί μια γενεαλογία της Αριστεράς και της ριζοσπαστικής διανόησης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μοιραία, οι εκάστοτε

14 Randolph Silliman Bourne papers, [περ. 1910]-1966. Rare Book and Manuscript Library, Bulter Library, Columbia University, Νέα Υόρκη.

15 Randolph Silliman Bourne, *Untimely Papers* (Νέα Υόρκη: B.W. Huebsch, 1919), <https://archive.org/details/untimelypapers00bour>, τελευταία επίσκεψη 25 Σεπτεμβρίου 2015.

16 Olaf Hansen και Christopher Lasch (επιμ.), *Randolph Bourne, The Radical Will: Selected Writings, 1911-1918* (Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες: Urizen Publishers, 1977).

17 Bruce Clayton, *A Forgotten Prophet: the Life of Randolph Bourne* (Μπατόν Πουζ, Λουίζ.: Louisiana State University Press, 1984).

ερμηνείες της σκέψης του Μπορν εμπεριέχουν προβολές που αποτυπώνουν τις προσδοκίες και τις ελπίδες των δεκαετιών μετά τον θάνατό του. Έτσι, στη δεκαετία του 1920, οι συγκαίρινοί του σχολιαστές εστίαζαν στην αντιπολεμική κριτική και στον επακόλουθο εξοβελισμό του από τα φιλελεύθερα έντυπα της εποχής, όπως το περίφημο *The New Republic*, που είχαν ταχθεί υπέρ της συμμετοχής των ΗΠΑ στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη δεκαετία του 1930, διανοητές όπως ο Μάμφορντ θεώρησαν τον Μπορν εκφραστή μιας στοχαστικής παράδοσης που ανακόπηκε βίαια και οριστικά από τον πόλεμο.¹⁸ Στη δεκαετία του 1960, πάλι, ο Κρίστοφερ Λας υποστήριξε ότι στον πυρήνα της σκέψης του Μπορν βρισκόταν η διαγενεακή σύγκρουση και η διεκδίκηση να ακουστεί ο λόγος των νεότερων ανθρώπων, και ιδίως της νεότερης γενιάς διανοουμένων.¹⁹ Μία δεκαετία αργότερα, από το 1970 και μετά, οι μελετητές θα τον θεωρήσουν προδρομική μορφή μιας εκδοχής της αμερικανικής αριστερής διανόησης, αναπληρώνοντας έτσι την απουσία κάποιας μαρξιστικής σχολής σκέψης στις προπολεμικές Ηνωμένες Πολιτείες.²⁰ Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990, ο Μπορν έμελλε να συνδεθεί με τη μελέτη του αμερικανικού πλουραλισμού και με τις εθνικές σπουδές, ενώ δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στον ορισμό που είχε προτείνει για την πολυπολιτισμικότητα σε μια πολύ πρώιμη περίοδο.²¹ Τέλος, από την πλευρά των σπουδών της αναπηρίας ως ιστορικού, πολιτισμικού και κοινωνικού φαινομένου υποστηρίχθηκε ότι ο Μπορν αποτελεί κεντρική μορφή για τη μελέτη της ιστορίας της αναπηρίας στις ΗΠΑ των αρχών του εικοστού αιώνα.²²

Η σκέψη του Μπορν ήταν έντονα οραματική. Ο ίδιος έβλεπε την πολιτισμική κριτική ως βασικό μέσο συγκρότησης ενός φαντασιακού για το μέλλον. Η κριτική ανάλυση των κοινωνικών και πολιτισμικών δομών του παρόντος δεν μπορούσε παρά να εμπεριέχει μια πρόταση για την εναλλακτική οργάνωση της κοινωνίας. Ο Μπορν δεν είναι τυπικός εκπρόσωπος της ουτοπικής διανοητικής παράδοσης, με την έννοια ότι οι σκέψεις που διατύπωνε στα άρθρα του δεν αφορούσαν το μέλλον αυτό καθαυτό. Η προσπάθειά του επικεντρωνόταν στην επανερμηνεία του παρόντος και του παρελθόντος με σκοπό να αναδείξει τα στοιχεία, τα υλικά και τις ιδέες που θα επέτρεπαν μια εναλλακτική θεώρηση της κοινωνίας. Από αυτή την άποψη, η σκέψη του ήταν έκκεντρα οραματική αλλά και ιδιοσυγκρασιακή. Η διαφοροποίησή του από τους συνομιλητές του στην ομάδα των Νέων Αμερικανών

18 Lewis Mumford, «The Image of Randolph Bourne», *The New Republic*, 24 Σεπτεμβρίου 1930.

19 Christopher Lasch, *The New Radicalism in America, 1889-1963: The Intellectual as a Social Type* (Νέα Υόρκη: Knopf, 1965).

20 Hansen και Lasch (επιμ.), *Randolph Bourne*.

21 Bruce Clayton, *A Forgotten Prophet*. Casey N. Blake, *Beloved Community: The Cultural Criticism of Randolph Bourne, Van Wyck Brooks, Waldo Frank and Lewis Mumford* (Τσάπελ Χιλ, Β. Καρ.: The University of North Carolina Press, 1990). Leslie J. Vaughan, *Randolph Bourne and the Politics of Cultural Radicalism* (Λόρενς, Κάνσας: University Press of Kansas, 1997).

22 Paul K. Longmore, «The Life of Randolph Bourne and the Need for a History of Disabled People», βιβλιοκριτική του *Forgotten Prophet: The Life of Randolph Bourne*, *American History* 13/4 (Δεκ. 1985): 581-587.

εστιαζόταν κατά βάση στη στάση του απέναντι στον πόλεμο και στην κριτική που ασκούσε στον εθνικισμό και στην πολιτισμική ηγεμονία των αγγλοσαξονικών αφηγημάτων του αυτοχθονικού αμερικανισμού.²³

Σύμφωνα με τον Μπορν, οι υπέρμαχοι του πολέμου στις Ηνωμένες Πολιτείες παρέμεναν προσκολλημένοι στο πολιτικό και ιδεολογικό άρμα της βρετανικής αποικιοκρατίας, κάτι που εκφράστηκε με το επιχείρημα ότι ο πόλεμος –σε αντίθεση με το δόγμα και με τις πρακτικές του απομονωτισμού– αποτελούσε μέσο με το οποίο αναδεικνύονταν και αναγνωρίζονταν οι διεθνικές τάσεις και συγκρούσεις της παγκόσμιας ιστορίας. Προσπαθώντας, λοιπόν, να ενισχύσουν τη συγκρότηση μιας «παγκόσμιας τάξης πραγμάτων που θα στηριζόταν στον παγκόσμιο φόβο», συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας φιλοπόλεμης κοινής γνώμης, η οποία βασίστηκε στο επιχείρημα ότι η αυτοάμυνα αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο ένστικτο και αποδέχτηκε τον πόλεμο ως μοναδικό μέσο για τη διασφάλιση της ειρήνης. Ο Μπορν, λοιπόν, πρότεινε ως ικανή και αναγκαία εξήγηση της υποστήριξης στον πόλεμο όχι μόνον τα συστατικά στοιχεία των διανοητικών παραδόσεων τις οποίες εκπροσωπούσαν οι εκφραστές των παραπάνω απόψεων, αλλά επίσης το πλέγμα των παρορμήσεων και των συναισθηματικών πλαισίων της εμπόλεμης κατάστασης. Όπως αναφέρει,

προκειμένου να εξηγήσουμε [τους διανοούμενους που υποστηρίζουν τον πόλεμο], πρέπει να αναζητήσουμε τη συναισθηματική προδιάθεση που κρύβεται πίσω από τις διανοητικές αιτιολογήσεις. Εκείνο που εξηγεί τη διανοητική μας τάξη είναι πιο πολύ το πώς ένιωθαν παρά το πώς σκέφτονταν. Πέρα από τη δεδομένη αποικιοκρατική συμπάθεια, υπήρξε επιπλέον ο προσωπικός κλονισμός τον οποίο νιώθει κανείς μέσα σε έναν παγκόσμιο πόλεμο που καταστρατηγεί βάνουσα όλες τις προηγούμενες ιδέες για το πώς λειτουργούσε ο κόσμος. Ο πόλεμος πέταξε στα σκουπίδια τις περισσότερες αρχές του ανθρωπιστικού διεθνισμού και του δημοκρατικού εθνικισμού που συνέθεταν τη συναισθηματική ύφανση της ζωής των διανοουμένων μας.²⁴

Μολονότι ο Μπορν κατακεραύνωνε με την κριτική του πολύ ευρύ φάσμα διανοουμένων, η επιχειρηματολογία του κατά κύριο λόγο σκιαγραφούσε αφενός τον Τζον Ντιούι, που υπήρξε δάσκαλός του στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, και αφετέρου το επιχείρημα των πραγματιστών που υποστήριζε τον πόλεμο ως μέσο επιβολής των αρχών του πολιτισμού στον υπόλοιπο κόσμο.²⁵ Ο Μπορν, στον αντίποδα αυτής της συλλογιστικής, διατύπωνε το όραμα ενός αντιιμπεριαλιστικού κοσμοπολιτισμού, υπεραμυνόμενος της κριτικής στάσης την οποία όφειλαν να υιοθετήσουν οι διανοούμενοι κατά την ειρηνευτική διαδικασία.

23 Blake, *Beloved Community*.

24 Bourne, «The war and the intellectuals».

25 John Dewey, *Characters and Events: Popular Essays in Social and Political Philosophy*, τ. 2 (Νέα Υόρκη: Henry Holt and Co., 1929), 551-708.

Αναφερόμενος στην Κοινωνία των Εθνών, εξηγούσε τους λόγους που τον έκαναν επιφυλακτικό:

Διότι οι προγραμματικές διακηρύξεις μιας τέτοιας Κοινωνίας δεν περιλαμβάνουν καμία πρόνοια για τη δυναμική εθνική ανάπτυξη ούτε για τη διεθνή οικονομική δικαιοσύνη. Σε έναν κόσμο όπου απαιτείται να αναγνωριστεί ο οικονομικός διεθνισμός απείρως περισσότερο από τον πολιτικό διεθνισμό, είναι αντιδραστική η ιδέα που προτείνει να απολιθωθούν τα έθνη ως πολιτικές και οικονομικές μονάδες και να συγκροτήσουν μια ένωση ομοσπονδιακού τύπου. Ένα τέτοιο σχέδιο για τη διεθνή τάξη αποτελεί αμφίβολη δικαίωση της αμερικανικής πολιτικής.²⁶

Ο Μπορν στην κοσμοπολιτική θεώρησή του υπερβαίνει τις αρχές και τα όρια του διεθνισμού και του αντίστοιχου ειρηνιστικού κινήματος, αφού θεωρούσε ότι η εμπέδωση της εθνικής αντιπροσώπευσης ως βασικής αρχής των διεθνών σχέσεων αποτελεί τροχοπέδη για την οραματική θεώρηση ενός νέου κόσμου. Ο πόλεμος προήγαγε έναν διεθνισμό που δεν ευνοούσε τη θεραπεία των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Η αντιπολεμική κριτική του Μπορν συνέθετε έναν κριτικό κοσμοπολιτισμό, καθώς στρεφόταν ενάντια στον πολιτικό διεθνισμό της περιόδου, ο οποίος υποστήριζε ότι τα εθνικά κράτη έπρεπε να διατηρηθούν και να διασυνδεθούν μεταξύ τους, αφού αποτελούσαν βασικές μονάδες και μέλη της διεθνούς κοινότητας. Αν υιοθετήσουμε τις αρχές του διεθνισμού, προειδοποιούσε ο Μπορν, οι οικονομικές και εθνικές/φυλετικές ανισότητες, τόσο μεταξύ των ανθρώπων στο εσωτερικό του εθνικού κράτους, όσο και μεταξύ των διαφορετικών εθνικών κρατών, θα συνεχίσουν να συνιστούν χαρακτηριστικό της διεθνούς κοινότητας που δημιουργείται από τον πόλεμο, ακόμα και μέσα από τις ειρηνευτικές διαδικασίες:

Αρκετοί ευφυείς άνθρωποι, που δεν είχαν ποτέ κινητοποιηθεί από τις φρικαλεότητες της καπιταλιστικής ειρήνης στην πατρίδα τους, συγκλονίστηκαν από τη φρίκη του πολέμου στο Βέλγιο. Ενώ ποτέ δεν είχαν νιώσει υπεύθυνοι για τον πόλεμο κατά της εργασίας και για τις καταπιεσμένες μάζες και για τις αποκλεισμένες φυλές στην πατρίδα, διέθεταν μεγάλο αδρανές συναισθηματικό κεφάλαιο προκειμένου να το επενδύσουν στις καταπιεσμένες εθνικότητες και στα ρημαγμένα χωριά της Ευρώπης. Καρδιές που είχαν αισθανθεί μόνο την ασχήμια της περιφρόνησης για τους δημοκρατικούς αγώνες στην πατρίδα, σκίρτησαν μπροστά στον αγώνα για την ελευθερία στο εξωτερικό.²⁷

Στόχος του Μπορν ήταν να διατυπωθεί ένα κοσμοπολιτικό ιδεώδες που θα περιλάμβανε και θα αφορούσε τις «καταπιεσμένες μάζες» και τις «αποκλεισμένες φυλές», ενώ ταυτόχρονα θα αποσκοπούσε στη βελτίωση της θέσης τους στην παγκόσμια, αλλά και στην

26 Bourne, «The War and The Intellectuals».

27 Bourne, «The War and The Intellectuals».

τοπική κατανομή πόρων και ισχύος. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι αρκετά δημοσιευμένα κείμενα του Μπορν αφορούσαν την ανάγκη να εξευρεθούν τρόποι διαχείρισης των πολιτισμικά πολυσύνθετων κοινωνιών που χαρακτηρίζονταν από έντονη φυλετική και εθνοτική ετερογένεια, κοινωνιών που είχαν προκύψει αφενός από την ιστορία της αποικιοκρατίας και αφετέρου ως αποτέλεσμα των μαζικών μεταναστεύσεων της νεότερης περιόδου, οι οποίες παρουσίαζαν ιδιαίτερη ένταση από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Τα κείμενα του Μπορν αναδείκνυαν τη στενή σχέση του εθνοτικού/φυλετικού ζητήματος που απασχολούσε την αμερικανική κοινωνία της εποχής του με τους αναδυόμενους τρόπους κατανόησης του κόσμου, της παγκοσμιότητας και του διεθνισμού. Καθώς έδινε συστηματικά έμφαση στην ανάδειξη αυτών των σχέσεων, ο Μπορν διαφοροποιείται από τους αγγλοσάξονες διανοούμενους της γενιάς του και αφήνει να διαφανεί μια εννοιολογική συγγένεια με τη μαύρη διάνοηση της περιόδου.²⁸

Αν όμως η εθνική αντιπροσώπευση και ο διεθνισμός δεν μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια εναλλακτική οργάνωση του κόσμου, πώς θα καταλήγαμε σε μια θεώρηση του παγκόσμιου που να αναμετρείται επάξια με την πρόκληση των εθνοτικοφυλετικών και οικονομικών ανισοτήτων, οι οποίες επίσης αναπτύσσονται στο εσωτερικό των σύγχρονων κοινωνιών; Στην αντίληψη του Μπορν, η σύγχρονη Αμερική αποτελούσε πηγή έμπνευσης και εργαστήριο πειραματισμού και παραγωγής τέτοιων εναλλακτικών θεωρήσεων. Η δυνατότητά του να συλλάβει την κοσμοπολιτική διάσταση των συζητήσεων της εποχής του γύρω από τον μετασχηματισμό των αφηγημάτων και των πολιτικών του αμερικανισμού αποτέλεσε ένα ακόμα στοιχείο που ξεχωρίζει τον οραματισμό του από τη συγκαιρινή του διάνοηση. Στο περίφημο κείμενό του με τίτλο «Trans-national America»²⁹ εξήγησε πώς με τον πόλεμο δόθηκε η αφορμή για να αναφανούν εναλλακτικοί τρόποι σύλληψης της φαντασιακής και πολιτικής κοινότητας του εθνικού κράτους στις Ηνωμένες Πολιτείες, και πώς στον πυρήνα αυτών των εναλλακτικών εννοιολογήσεων βρίσκονταν τα ψήγματα ενός γενικότερου αναστοχασμού γύρω από την πλανητικότητα του πολιτισμού και των κοινωνικών ζητημάτων. Σύμφωνα με τον Μπορν, ο πόλεμος αποδείκνυε ότι πλέον είχε αποτύχει πλήρως το περίφημο «κωνευτήριο» των εθνοτήτων, δηλαδή η αντίληψη ότι οι μεταναστευτικές εθνότητες και οι εθνικές κουλτούρες σταδιακά θα αφομοιώνονταν από τον κυρίαρχο αγγλοσαξονικό εθνικό κορμό. Η ομοιογενοποίηση την οποία ευαγγελιζόταν η θεωρία δεν είχε υπάρξει ποτέ. Το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη είχε καταδείξει ότι οι επιμέρους κοινότητες διατηρούσαν πολύ στενούς συναισθηματικούς δεσμούς με τις ευ-

28 Λείπουν οι σχετικές μελέτες που να συνδέουν τον πολιτισμικό πλουραλισμό των λευκών διανοουμένων της περιόδου με τη μαύρη διάνοηση. Όποτε γίνεται αναφορά σε αυτή τη σχέση εντοπίζεται μάλλον η απουσία επικοινωνίας ανάμεσα σε αυτούς τους κύκλους διανοουμένων. Για παράδειγμα, βλ. τις σχετικές αναφορές στο βιβλίο του Brad Evans, *Before Cultures: The Ethnographic Imagination in American Literature, 1865-1920* (Σικάγο: The University of Chicago Press, 2005), 161, 186.

29 Randolph Bourne, «Trans-national America», *Atlantic Monthly* 118, Ιούλιος 1916, 86-97, <http://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis/AlH19th/Bourne.html>, τελευταία επίσκεψη 4 Μαΐου 2011.

ρωπαϊκές πατρίδες, γεγονός που επέτρεψε τη μεταφορά των εθνικιστικών παθών από την Ευρώπη στα αστικά κέντρα και στις γειτονιές των μεταναστών στις ΗΠΑ. Ο συγγραφέας εντόπισε την επιβίωση των συναισθηματικών δεσμών των μεταναστών με τις ευρωπαϊκές πατρίδες στην ανάπτυξη των γραμμάτων, των τεχνών και των πολιτισμικών παραδόσεων εντός των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Επισημάνει ότι η κοινωνική επιβίωση και η οικονομική άνοδος των μεταναστών συνοδευόταν παράλληλα από την καλλιέργεια του εθνικού τύπου, της λογοτεχνίας, του θεάτρου και των κοινοτικών θεσμών, που επέτρεπαν την επιβίωση της ευρωπαϊκής κουλτούρας στο αμερικανικό έδαφος.

Ο Μπορν αντιλήφθηκε ότι αυτές οι πολιτισμικές διεργασίες χαρακτηρίζονταν από ένα κοινό και σημαντικό στοιχείο: η κουλτούρα δεν συνδεόταν πια με τις εθνικές πολιτικές του αυτοχθονισμού, με το ρίζωμα των ανθρώπων σε έναν εθνικό τόπο και με τις καθημερινές εμπειρίες του υλικού κόσμου, αλλά διαμορφωνόταν δυναμικά στο επίπεδο του φανταστικού και του θυμικού, αφορούσε συναισθήματα και συναισθηματικές επενδύσεις ρευστές, μετακινούμενες, εύπλαστες και ετεροτοπικές. Έτσι, ο πολιτισμός απελευθερωνόταν από τον ασφυκτικό έλεγχο της τοπικότητας, αποκτώντας ρευστότητα και δυναμισμό που είχαν απρόβλεπτες συνέπειες για το περιεχόμενο, αλλά και για τη μορφή των εθνικών και εθνοτικών κοινοτήτων στο μέλλον. Όπως παρατηρούσε σχετικά,

δεν μας νοιάζει το τι είμαστε τώρα. Εκείνο που μας νοιάζει είναι πώς ενδέχεται να εξελιχθεί αυτή η εύπλαστη επόμενη γενιά κάτω από το φως ενός νέου κοσμοπολιτικού ιδεώδους. Δεν έχουμε να κάνουμε με στατικούς παράγοντες, αλλά με ρευστές και δυναμικές γενιές.³⁰

Ο κοσμοπολιτισμός του Μπορν είχε ως ορίζοντα αναφοράς το μέλλον. Ο νέος κοσμοπολιτισμός ήταν κάτι που υπήρχε *εν δυνάμει* και θα συγκροτούνταν μελλοντικά· επιπλέον, αφορούσε πολιτισμικές και πολιτικές διεργασίες που βρίσκονταν στο αρχικό στάδιο της εξέλιξής τους – μόλις και μετά βίας μπορούσαν να ανιχνευτούν στο παρόν. Η προσέγγιση αυτή υποβάθμιζε τη σύνδεση των πολιτισμικών και των πολιτικών ταυτίσεων με την παράδοση, τη μνήμη και το παρελθόν. Εδώ η κουλτούρα δεν αφορούσε την κοινή καταγωγή, αλλά τα παροντικά βιώματα που χαρακτηρίζονταν από τις προσδοκίες ή και τους φόβους των ανθρώπων για το μέλλον. Μάλιστα, ο Μπορν θεωρούσε ότι αυτό ήταν το βασικό πρόσκομμα που αντιμετώπιζαν οι σύγχρονοί του «αγγλο-αμερικανοί». Το υφέν, το ενωτικό στην εθνοφυλετική ονομασία «αγγλο-αμερικανός», λειτουργούσε καθηλωτικά, καθώς δέσμευε το παρόν στο αποικιακό παρελθόν και το απέκοπτε από το δυνητικό κοσμοπολιτικό μέλλον.

Όσο καιρό σκεφτόμασταν τον αμερικανισμό ως «χωνευτήρι», η αμερικανική παράδοσή μας εντοπιζόταν στο παρελθόν. Ήταν ένα καλούπι στο οποίο έπρεπε να χωρέσουν οι νέοι Αμερικανοί. Αν όμως ακολουθήσουμε το φως του μεταβλητού

30 Bourne, «Trans-national America».

ιδεώδους μας για τον αμερικανισμό, οφείλουμε να γίνουμε οι δράστες του παράδοξου φαινομένου να εντοπίζεται η αμερικανική πολιτισμική μας παράδοση στο μέλλον. Και αυτή θα συνίσταται σε όσα θα κατορθώσουμε να δημιουργήσουμε αξιοποιώντας την απaráμιλλη ευκαιρία να εφορμήσουμε στο μέλλον κρατώντας στα χέρια μας ένα νέο κλειδί.³¹

Ο αμερικανισμός του Μπορν αφορούσε μια δυνητική Αμερική που θα συνέθετε ένα πολιτισμικό μόρφωμα με εσωτερική ετερογένεια, το οποίο εντούτοις δεν θα χαρακτηριζόταν από φυλετικά και εθνοτικά παγιωμένες εσωτερικές ιεραρχίες ή ανταγωνισμούς.³² Η δυνητική αυτή Αμερική αποτελούσε επίσης ένα υπόδειγμα του κοσμοπολιτισμού της ετερότητας, τον οποίο αντιπρότεινε ο Μπορν στον ιμπεριαλιστικό διεθνισμό των ημερών του.

Επίτευγμά μας υπήρξε, αντίθετα, η κοσμοπολιτική ομοσπονδία των εθνικών αποικιών, πολιτισμών ξένων μεταξύ τους, από τους οποίους είχε αφαιρεθεί το καταστροφικό κεντρί του ανταγωνισμού. Η Αμερική είναι ήδη η παγκόσμια ομοσπονδία σε μικρογραφία, η ήπειρος όπου για πρώτη φορά στην ιστορία έγινε κατορθωτό αυτό το θαύμα της ελπίδας, δηλαδή το να συνυπάρχουν ειρηνικά, δίπλα δίπλα, οι πιο ετερογενείς λαοί κάτω από τον ήλιο, έχοντας ταυτόχρονα διατηρήσει ουσιαστικά τον χαρακτήρα τους [...] Η Αμερική δεν πάει να γίνει μια εθνικότητα αλλά μια διεθνικότητα.³³

Η πίστη του Μπορν στη δυνατότητα της αμερικανικής πολιτείας να λειτουργήσει ως πρότυπο οικουμενικού κοσμοπολιτισμού κλονίστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τα γραπτά του πήραν διαφορετική μορφή από τις αρχές του 1918. Τη θέση της δυνητικής Αμερικής καταλάμβανε πια η ιδέα της «κοινότητας», μιας κοινότητας ανθρώπων που συνδέονταν με στενές σχέσεις, με πλήρη αμοιβαία κατανόηση, που μοιράζονταν μια συναντίληψη. Οι προσδοκίες του απομακρύνονταν σταδιακά από τη δημόσια σφαίρα ως χώρο δραστηριοποίησης των διανοουμένων και των κριτικών, και στρέφονταν προς το εσωτερικό μικρότερων κοινοτήτων από ομοϊδεάτες, μιας «ευχαριστιακής κοινότητας» ανθρώπων (*Beloved Community*), που θα μπορούσαν να στηρίξουν και να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.³⁴ Το δοκίμιο «*Trans-national America*», εξάλλου, καταλήγει στην εξής φράση:

Ο ιδεαλισμός μας σε όλες τις εκφάνσεις του πρέπει να αφορά τους μελλοντικούς κοινωνικούς στόχους στους οποίους μπορούμε να μετέχουμε όλοι, τον καλό βίο μιας προσωπικότητας που ζει στο περιβάλλον της ευχαριστιακής κοινότητας.

31 Bourne, «*Trans-national America*».

32 Leslie J. Vaughan, «Cosmopolitanism, Ethnicity and American Identity: Randolph Bourne's "Trans-National America"», *Journal of American Studies* 25/3 (Δεκ. 1991): 443-459, doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0021875800034289>, τελευταία επίσκεψη 3 Δεκεμβρίου 2015.

33 Bourne, «*Trans-National America*».

34 Blake, *Beloved Community*.

Η οραματική σκέψη του Μπορν ανακόπηκε από το ξέσπασμα του πολέμου, και τα τελευταία γραπτά του διαπνέονται από λιγότερη αισιοδοξία. Το νήμα της ζωής του κόπηκε και αυτό, προτού προλάβει να αναπτύξει δράση στο εσωτερικό της «ευχαριστιακής κοινότητας» που θα αναδυόταν δυνάμει στη μεταπολεμική περίοδο. Η ίδια η έννοια της κοινότητας, όμως, κυκλοφόρησε ευρύτατα στους κύκλους των διανοουμένων της εποχής και τη χρησιμοποίησαν εκπρόσωποι των Νέων Αμερικανών, υποστηρικτές του πολιτισμικού πλουραλισμού αλλά και μαύροι διανοητές, όπως ο Άλεν Λοκ και ο Ρίτσαρντ Ράιτ αργότερα.³⁵ Η ευχαριστιακή κοινότητα ως έννοια έχει πολύ ενδιαφέρουσα γενεαλογία στον χώρο τόσο της πολιτισμικής κριτικής, όσο και των πολιτισμικών πολιτικών κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα.³⁶ Η προέλευσή της ήταν θεολογική και συνδέθηκε με τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό του Τζοσία Ρόις.³⁷ Απαντάται τόσο στη λευκή, όσο και στη μαύρη μεταρρυθμιστική διάνοηση των πρώτων δεκαετιών του περασμένου αιώνα, συνδέθηκε με την έννοια της οργανικής κοινότητας, την οποία χρησιμοποίησε ο Μάμφορντ στη δεκαετία του 1930, και επιπλέον εμφανίστηκε δυναμικά στο πολιτικό λεξιλόγιο μερικές δεκαετίες αργότερα, όταν την επιστράτευσε ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ στη δεκαετία του 1950, εκφράζοντας πια ξεκάθαρα το αφροαμερικανικό κίνημα για τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων.

Η ιδέα της ευχαριστιακής κοινότητας έχει στον πυρήνα της την υπόθεση ότι οι δεξιότητες και η δυναμική των κοινωνικών και των ατομικών υποκειμένων είναι δυνατόν να αναπτυχθούν μόνο μέσα από συμμετοχικές πρακτικές στο εσωτερικό μιας κοινότητας. Η αμοιβαία αλληλεξάρτηση δεν μπορεί παρά να αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της νεωτερικής υποκειμενικότητας, όπως διαμορφώθηκε στο οραματικό φαντασιακό της μεταρρυθμιστικής διάνοησης. Η ευχαριστιακή κοινότητα βασίζεται σε διυποκειμενικούς δεσμούς που αναπτύσσονται μέσα από πρακτικές «κοινού βίου» και προϋποθέτουν μια αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο θυμικό και στην πολιτική, στις πνευματικές διεργασίες και τις δημοκρατικές πρακτικές, στις συναισθηματικές σχέσεις και τις πολιτικές δεσμεύσεις. Η κοινότητα αυτή βασίζεται στην πίστη των μελών της σε έναν κοινό οραματισμό για το μέλλον.

Ο Μπορν εκκοσμίκευσε την ιδέα της «ευχαριστιακής κοινότητας». Θεωρούσε ότι η κουλτούρα που αναπτυσσόταν στο εσωτερικό τέτοιων κοινοτήτων συμμετοχικότητας μπορεί να αποτελέσει πρόταση για έναν εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών και να λειτουργήσει ως αντιπρότυπο στον κυρίαρχο βιομηχανικό αστικό τρόπο ζωής και στις κοινωνικές, φυλετικές και εθνοτικές ιεραρχίες του. Προϋπόθεση για την ανάδυση μιας τέτοιας αντικουλτούρας θα ήταν η συναισθηματική επένδυση των μελών της κοινότητας στους κοινούς στόχους και οι θυμικοί δεσμοί, που δεν θα απέρρεαν από

35 Alain Locke, *The New Negro* (Νέα Υόρκη: Albert and Charles Boni Inc., 1925).

36 Judith M. Green, *Deep Democracy: Community, Diversity, and Transformation* (Λάνχαμ: Rowman and Littlefield Publishers, 1999).

37 Josiah Royce, *The Hope of the Great Community* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1916).

την καταγωγή, την κοινωνική θέση ή τη φυλετική/εθνοτική ταυτότητα, αλλά θα συγκροτούνταν κατ' επιλογή, μέσα από τις δράσεις του κοινού βίου. Η έννοια της ευχαριστιακής κοινότητας, στην περίοδο που μελετάμε, εντασσόταν σε έναν ευρύτερο διάλογο με θέμα την ανάγκη να αναδιοργανωθεί ο αστικός βίος και να βρεθούν νέες μορφές κοινοτισμού και εστίες δημιουργικότητας.³⁸

Όλος αυτός ο γενικός προβληματισμός των πρώτων δεκαετιών του εικοστού αιώνα και η προσπάθεια να συγκροτηθεί ένα νέο φαντασιακό για τη μορφή του κόσμου και της κοινωνίας στο μέλλον αναδείχτηκαν και αναπτύχθηκαν με ξεχωριστό και ιδιοσυγκρασιακό τρόπο στη σκέψη του Μπορν. Οι πολιτικές της κοινότητας, η σύνδεση του θυμικού και των συναισθηματικών δεσμών με τις πολιτικές της κουλτούρας, η συσχέτιση της κριτικής στον εθνικισμό και τον φυλετισμό με την ανάδυση ενός νέου κοσμοπολιτικού προγράμματος αποτελούσαν κύρια χαρακτηριστικά της μεταρρυθμιστικής διανόησης στην οποία εντασσόταν ο Μπορν. Ανεξάρτητα από τις διαφορετικές εκδοχές της απάντησης την οποία έδινε κάθε διανοούμενος στα πιεστικά θέματα του καιρού του, αναπτυσσόταν ένας προβληματισμός με έκδηλα τα συστατικά στοιχεία του οραματισμού που διέπνεε την πολιτισμική κριτική της εποχής. Η συσχέτιση της υποκειμενικότητας με τις κοινωνικές δομές, η προσπάθεια να οραματιστούν νέες μορφές του κοινού στη βάση της ετερότητας, η αποσύνδεση της κουλτούρας από την κοινή καταγωγή και η σύνδεσή της με τους κοινούς οραματισμούς για το μέλλον, όλα αυτά αποτελούσαν κεντρικά σημεία στην πολιτισμική κριτική όπως εκφράστηκε μέσα από τη σκέψη του Μπορν. Τα ζητήματα και οι ιδέες αυτές κυκλοφορούσαν ευρέως στον κύκλο των Νέων Αμερικανών διανοουμένων της περιόδου. Εξάλλου, ανάλογα ζητήματα, παρά τις αναμενόμενες πολλές διαφοροποιήσεις, εντοπίζονται στον πυρήνα της διανοητικής παράδοσης της πολιτισμικής κριτικής και ανάλυσης σε ολόκληρο τον εικοστό αιώνα, όπως θα δούμε παρακάτω. Ο αναστοχασμός γύρω από αυτά τα ζητήματα υποδεικνύει ότι η πολιτισμική κριτική σταδιακά αναδεικνυόταν σε προνομιακό πεδίο ανάπτυξης του οραματισμού για το μέλλον του κόσμου και των ανθρώπινων κοινοτήτων ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα.

Η μορφή των μελλούμενων

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες εξελίξεις στην ιστορία των τρόπων με τους οποίους κατανοήθηκε το μέλλον σε αυτή την περίοδο ήταν ότι ο διανοητικός αναστοχασμός έβρισκε σταδιακά διεξόδους έκφρασης στο πεδίο της μαζικής κουλτούρας, το οποίο εντέλει τον ανατροφοδοτούσε. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της όσμωσης μεταξύ διανόησης και

38 Για τον ρόλο της υποκειμενικότητας στη σκέψη των Νέων Αμερικανών, βλ. Casey N. Blake, «The young intellectuals and the culture of personality», *American Literary History* 1/3 (Φθινόπωρο 1989): 510-534.

μαζικής κουλτούρας ήταν το έργο και η δράση του συγγραφέα Χέρμπερτ Τζορτζ Γουέλς (1866-1946).³⁹ Ως δημιουργός, ο Γουέλς στη βιβλιογραφία συνδέεται, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο κατά πάσα πιθανότητα, με την οραματική σκέψη του εικοστού αιώνα, και κυρίως με τη διαδικασία πρόβλεψης των μελλούμενων. Το έργο του περιλαμβάνει μυθιστορήματα και διηγήματα επιστημονικής φαντασίας, αλλά και δοκίμια πολιτικής θεωρίας και ιστορίας. Αρκετά έργα του μεταφέρθηκαν στον κινηματογράφο και προβλήθηκαν στη μεγάλη οθόνη, ενώ δεν είναι λίγες οι τηλεοπτικές διασκευές που βασίστηκαν σε μυθιστορήματά του.⁴⁰

Κεντρική αναφορά του μελλοντολογικού οραματισμού του Γουέλς υπήρξε η υπέρβαση των διαιρέσεων του εθνικισμού, η ειρήνευση και η υλοποίηση των αρχών της παγκοσμιότητας με τη δημιουργία ενός παγκόσμιου κράτους, το οποίο έμελλε να υπηρετήσει τις ανάγκες της ανθρωπότητας σε πλανητικό επίπεδο και να διαπνέεται από τις αρχές του οικουμενισμού και του κοσμοπολιτισμού.⁴¹ Ο τρόπος με τον οποίο κατανοούσε ο Γουέλς την παγκοσμιότητα καταγράφηκε σε πολλά έργα του, όμως αποτυπώθηκε κυρίως στα ιστορικά σχεδιάσματα που περιλαμβάνονται στο βιβλίο του *The Outline of World History*,⁴² καθώς και στο δοκιμιακό σύγγραμμα *The Shape of Things to Come*.⁴³ Αυτά τα δύο βιβλία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μέρη ενός σφαιρικού έργου για το παρελθόν και το μέλλον του κόσμου. Το πρώτο συνθέτει μια παγκόσμια ιστορία γραμμένη από έναν συγγραφέα ο οποίος, χωρίς να είναι ιστορικός, ανέλαβε εντούτοις να ανασυνθέσει το παρελθόν της ανθρωπότητας με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο και σκοπό: αποβλέποντας να αναδείξει το ιδιαίτερο πνεύμα και τις αξίες της κάθε ιστορικής περιόδου. Το εγχείρημα περιλάμβανε τη σύνθεση των επιμέρους συμπερασμάτων έτσι ώστε να είναι δυνατόν να σκιαγραφηθεί η πιθανή πορεία του ανθρώπινου είδους στο μέλλον.⁴⁴ Το δεύτερο σύγγραμμα περιγράφει

39 Η βιβλιογραφία που αφορά τη συμβολή του Γουέλς στον μελλοντολογικό οραματισμό του εικοστού αιώνα είναι εξαιρετικά πλούσια. Ενδεικτικά μόνον αναφέρω τις εξής μελέτες: Patrick Parrinder, *Shadows of the Future: H.G. Wells, Science Fiction and Prophecy* (Νέα Υόρκη: Syracuse University Press, 1995), Keith Williams, *H.G. Wells, Modernity and the Movies* (Λίβερπουλ: Liverpool University Press, 2007), John Bachelor, *H.G. Wells* (Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1985).

40 Ενδεικτικά αναφέρουμε τα μυθιστορήματα που μεταφέρθηκαν πολλές φορές στη μεγάλη οθόνη, αλλά και αποτέλεσαν έμπνευση για τηλεοπτικές σειρές, τραγούδια και ψυχαγωγικές πολυμεσικές εφαρμογές: *Ο αόρατος άνθρωπος* (*The Invisible Man*, 1897), *Η μηχανή του χρόνου* (*Time Machine*, 1895), *Το νησί του δόκτορος Μορώ* (*The Island of Dr. Moreau*, 1896), *Ο πόλεμος των κόσμων* (*The War of the Worlds*, 1897).

41 John S. Partington, *Building Cosmopolis: The Political Thought of H.G. Wells* (Χάμσαϊρ: Ashgate, 2003).

42 Herbert G. Wells, *The Outline of History: Being the Plain History of Life and Mankind* (Νέα Υόρκη: The Macmillan Company, 1921).

43 Herbert G. Wells, *The Shape of Things to Come* (Λονδίνο: Hutchinson, 1933), <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0301391h.html>, τελευταία επίσκεψη 24 Ιουλίου 2014.

44 Οι ιστορικοί της περιόδου προβληματίστηκαν για την ένταξη του βιβλίου αυτού στο πεδίο της ιστοριογραφίας. Για μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση, βλ. Charles L. Wells, «Mr. Wells and History», *The Sewanee Review* 29/4 (Οκτ. 1921): 483-491.

μια φανταστική ιστορία του κόσμου κατά τον επόμενο ενάμιση και πλέον αιώνα. Δηλαδή, είναι μια ιστορία του μέλλοντος, όμως στηρίζεται στον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκε ο συγγραφέας την πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού στο παρόν και στο παρελθόν.

Η δυνατότητα να προβλέψει κανείς το μέλλον χρησιμοποιώντας ως εργαλείο τον σχεδιασμό σεναρίων που βασίζονται στον εντοπισμό των τάσεων και των διαδικασιών του παρελθόντος και στην προβολή τους σε μέλλοντα χρόνο απασχόλησε τους επιστήμονες κατά βάση από το 1960 και έπειτα. Ωστόσο, ο όρος «μελλοντολογία» (futurology) είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται ήδη από τη δεκαετία του 1940, όταν οι μελετητές αναφέρονταν στη συστηματική και κριτική ανάλυση γεγονότων του παρελθόντος με σκοπό να διατυπωθούν προβλέψεις για το μέλλον. Ο Άλβιν Τόφλερ, στο βιβλίο του *The Futurists*, που δημοσιεύτηκε το 1973, επιχείρησε μια πρώτη εξιστόρηση για το πώς συγκροτήθηκαν ως πεδίο μελέτης οι σπουδές του μέλλοντος. Ο Τόφλερ ανίχνευσε τις απαρχές τους στον μελλοντολογικό οραματισμό του Μεσοπολέμου, και ιδίως στη διανοητική παράδοση του αστικού σχεδιασμού.

Ωστόσο, οι σπουδές του μέλλοντος συγκροτήθηκαν σε πεδίο ερευνών μεταπολεμικά, σε μια περίοδο κατά την οποία εντοπίζονται δύο βασικές στρατηγικές προσέγγισης. Όπως επισημαίνουν πιο πρόσφατα έργα, το πεδίο της μελλοντολογίας σε ένα αρκετά πρώιμο στάδιό του διαχωρίστηκε σε δύο ρεύματα: το ένα περιλάμβανε μελέτες που προσπαθούσαν να προβλέψουν το μέλλον κατασκευάζοντας μοντέλα για την πορεία της κοινωνικής, της πολιτικής και της οικονομικής εξέλιξης, ενώ στο άλλο εντάσσονταν οι μελέτες που επιχειρούσαν να σχεδιάσουν ένα καλύτερο μέλλον για την ανθρωπότητα και τον πλανήτη.⁴⁵ Η πρόβλεψη του μέλλοντος και οι αντίστοιχες σπουδές αποτέλεσαν πεδίο έρευνας με ραγδαία ανάπτυξη και με στόχο να μοντελοποιήσει την ιστορική γνώση και την κοινωνική ανάλυση προκειμένου να κατασκευάσει εναλλακτικά σενάρια που θα περιέγραφαν ενδεχόμενα μέλλοντα. Αυτά τα ερευνητικά προγράμματα αρχικά εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και συνδέθηκαν άμεσα με τη χάραξη και την εφαρμογή της διεθνούς πολιτικής και των στρατηγικών των μεγάλων δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο.

Η ανάπτυξη του πεδίου αυτού υποδηλώνει μια συγκεκριμένη στροφή στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν το μέλλον, καθώς το θεωρούσαν πια ως προβλέψιμη προβολή των τάσεων που είχαν διαμορφωθεί στο παρελθόν, και επομένως πίστευαν ότι μπορούσαν να το ελέγξουν αναλαμβάνοντας δράση στο παρόν. Στο πλαίσιο των σχετικών σπουδών, το μέλλον εντέλει απογυμνώθηκε από κάθε εξωτερικότητά του και ταυτίστηκε με μια αδιαμεσολάβητη προβολή του παρελθόντος και του παρόντος. Όπως έχει υποστηρίξει η ιστορικός Τζένη Άντερσον:

Θα υποστηρίζαμε ότι η ανάδυση της μελλοντολογίας στη μεταπολεμική περίοδο συνδέθηκε με τη ριζοσπαστικοποίηση του μέλλοντος σε μια στιγμή κατά την

45 Jenny Anderson, «The Great Future Debate and the Struggle for the World», *American Historical Review* 117/5 (Δεκ. 2012): 1412.

οποία άλλαζαν ραγδαία οι έννοιες της επιστήμης της πολιτικής και της παγκόσμιας τάξης. Στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου και στο πλαίσιο της μάχης μεταξύ του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού, υπήρξαν απόπειρες να «εξημερωθεί» και να ελεγχθεί το μέλλον [...] Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά, αυτές οι απόπειρες ελέγχου βρέθηκαν στο στόχαστρο μιας νέας εκδοχής της κριτικής της νεωτερικότητας και του καπιταλισμού η οποία εστίαζε στο μέλλον του έθνους και της παγκοσμιότητας.⁴⁶

Η Άντερσον εντάσσει με ενδιαφέροντα τρόπο την πολιτισμική θεωρία και κριτική που αναπτύσσεται από τη δεκαετία του 1970 σε ένα ευρύτερο πεδίο διαπραγμάτευσης μεταξύ διαφορετικών διανοητικών παραδόσεων με στόχο τον οραματισμό για το μέλλον. Σύμφωνα με το επιχείρημά της, ο μετασχηματισμός του μέλλοντος σε πεδίο διανοητικών συγκρούσεων συνδέεται με μια ευρύτερη μετάβαση στους τρόπους με τους οποίους αντιλήφθηκε το παρόν ο μεταπολεμικός κόσμος. Όπως αναφέρει,

στην πραγματικότητα, η μεταπολεμική περίοδος μπορεί να θεωρηθεί ως μια σειρά αλληλεπικαλυπτόμενων ιστορικότητων στο πλαίσιο των οποίων οι ορίζοντες του μέλλοντος άλλαζαν ραγδαία ή και συνυπήρχαν ακόμα [...] αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται πιο πολύ από μια υποκειμενοποίηση του μέλλοντος, στο όνομα του οποίου μιλούν πια πολλά κοινωνικά υποκείμενα, αλλά επίσης από μια αντικειμενοποίηση, που μετατρέπει το μέλλον σε έναν πρόσθετο τομέα της επιστήμης και της πολιτικής. Η γέννηση της μελλοντολογίας ως κλάδου στη μεταπολεμική περίοδο αποτελεί ένδειξη [...] της αυξανόμενης ανησυχίας και του φόβου σε μια περίοδο κατά την οποία το μέλλον συνδέθηκε με τις καταστροφές που καιροφυλακτούσαν, όπως η περιβαλλοντική κρίση, ο όλεθρος της ατομικής βόμβας και η δημογραφική έκρηξη.⁴⁷

Η συμβολή του Γουέλς στην κατανόηση του μέλλοντος προσοιώνιζε αυτές ακριβώς τις μεταπολεμικές εξελίξεις. Ο Γουέλς είχε αναφερθεί σχεδόν προφητικά στην ανάγκη να συγκροτηθούν η μελλοντολογία και η πρόβλεψη ως επιστημονικό ερευνητικό πεδίο σε μια ραδιοφωνική ομιλία του στο BBC τον Νοέμβριο του 1932, όπου είχε τονίσει ότι στις ημέρες του δεν υπήρχε καμία επιστημονική μελέτη για τις πιθανές μελλοντικές επιπτώσεις της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών στην καθημερινή ζωή.⁴⁸ Η ομιλία αυτή αφορούσε τις τεχνολογίες επικοινωνίας και τις συνέπειες που θα είχαν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, και κυρίως στα νέα βιώματα του χώρου, του χρόνου και της απόστασης. Ο Γουέλς θεωρούσε ότι οι νέες τεχνολογίες της εποχής του ωθούσαν την ανθρωπότητα σε τελείως

46 Στο ίδιο, 1414.

47 Στο ίδιο, 1415.

48 Herbert G. Wells, «Wanted-Professors of Foresight», στο Richard R. Slaughter (επιμ.), *Studying the Future* (Μελβούρνη: Australian Bicentennial Authority/Commission For the Future, 1989), 3.

καινοφανείς πρακτικές και βιώματα· για αυτόν ακριβώς τον λόγο, η πρόβλεψη και ο στρατηγικός σχεδιασμός της ανάπτυξης ήταν απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους και του πολιτισμού. Η ραδιοφωνική παρουσίασή του κατέληγε σε μια δραματική έκκληση και προειδοποίηση συνάμα, η οποία αποκάλυπτε τα βασικά ζητήματα που τον απασχολούσαν:

Θα έχουμε ειρήνη; Γιατί χωρίς πρόβλεψη, σχεδιασμό και δημιουργία της ειρήνης, θα έχουμε καταστροφή και θάνατο. Πρέπει να περιμένουμε να αρχίσουν να πέφτουν επάνω μας σαν βροχή αυτές οι βόμβες για να ασχοληθούμε με την πρόβλεψη;⁴⁹

Η παγκόσμια ειρήνη αποτελούσε κεντρικό ζητούμενο για τον Γουέλς. Η επίτευξή της προϋπέθετε διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης της ετερότητας και των ανταγωνισμών. Κατά τη γνώμη του, αυτό το αίτημα γινόταν ακόμα πιο επιτακτικό με την ανάπτυξη των τεχνολογιών επικοινωνίας, η οποία είχε συντμήσει το βίωμα του χωροχρόνου στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς και με την πύκνωση των δικτύων πολιτισμικής, πολιτικής και οικονομικής επικοινωνίας και διάδρασης: η ολοένα συχνότερη και στενότερη επικοινωνία μεταξύ των ετερόκλητων κοινωνικών ομάδων συνεπαγόταν νέα βιώματα της παγκοσμιότητας. Το εγχείρημα προϋπέθετε μια νέα θεώρηση και διαχείριση της ετερότητας στο πλαίσιο πολιτικών δομών, παιδευτικών πρακτικών, πολιτισμικών συμφραζομένων και ιδεολογικών σχημάτων που θα ενθάρρυναν την καλλιέργεια του αισθήματος της κοινότητας, του οικουμενισμού, του κοσμοπολιτισμού. Προκειμένου να υπηρετηθεί αυτός ο στόχος, ήταν απαραίτητος ο μεθοδικός σχεδιασμός που θα βασιζόταν σε επιστημονικά τεκμηριωμένες προβλέψεις και προβολές των υφιστάμενων κοινωνικών τάσεων και ροπών προς το μέλλον.

Το βιβλίο *The Shape of Things to Come* αποτελούσε μια τέτοια συμβολή στην ανάπτυξη των μεθόδων πρόβλεψης.⁵⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι οι ειδικοί στο πεδίο της πρόβλεψης και των μελετών του μέλλοντος αναφέρονται συχνά τόσο σε αυτό το έργο, όσο και στην αντίστοιχη κινηματογραφική ταινία.⁵¹ Το βιβλίο ξεκινούσε με την ακόλουθη παράγραφο:

Η ιστορία της ανθρωπότητας επάνω σε αυτόν τον πλανήτη περνάει σε μια νέα φάση κατά τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα. Διευρύνεται. Ενοποιείται. Δεν αποτελεί πια ένα κουβάρι από ολοένα και πιο στενά αλληλένδετες ιστορίες και γίνεται απλώς και συνειδητά μία ιστορία. Παρατηρείται μια απόλυτη σύζευξη των φυλετικών, των κοινωνικών και των πολιτικών πεπρωμένων. Έτσι, ένας οραματι-

49 Στο ίδιο.

50 Herbert G. Wells, *The Shape of Things to Come*.

51 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το αφιέρωμα που δημοσιεύτηκε στον διαδικτυακό τόπο του Cambridge Forecast Group με τίτλο «Futurology and Cinema: The Case of *The Shape of Things to Come* from 1936», <http://cambridgeforecast.wordpress.com/2008/03/25/>, τελευταία επίσκεψη 12 Αυγούστου 2013.

σμός με ασύλληπτες πρωτύτερα δυνατότητες ανοίγει για την ανθρώπινη φαντασία. Και ο οραματισμός αυτός συνεπιφέρει μια τεράστια αναδιάρθρωση ιδεών.⁵²

Ο Γουέλς αντιλαμβανόταν τη νεότερη ιστορία ως σταδιακή «ενοποίηση του κόσμου» και έδινε ιδιαίτερη προσοχή στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης. Αντιλαμβανόταν ότι η πύκνωση των δικτύων επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των τοπικών ιστοριοτήτων μπορούσε να οδηγήσει στην καταστροφή του ανθρώπινου πολιτισμού, όπως τον γνωρίζουμε, ή στη μετεξέλιξή του με όχημα την εδραίωση νέων μορφών κοινωνικότητας και κοινοτικών δεσμών, που δεν θα βασίζονταν στη σταδιακή ομοιογενοποίηση αλλά στη συμβίωση των ετεροτήτων. Η ανάδυση των νέων μορφών κοινωνικότητας και κοινότητας προϋπέθετε, βεβαίως, τη ριζική αλλαγή των αντιλήψεων, των θεωρήσεων και των ιδεολογημάτων που είχαν καθορίσει τα βιώματα της κοινότητας στο παρελθόν, στην περίοδο του εθνικισμού.

Το βιβλίο ξεκινούσε ακολουθώντας την αφηγηματική παράδοση της *Ουτοπίας* του Τόμας Μορ: ο Γουέλς ανέφερε ότι όσα θα παρέθετε βασίζονταν στις σημειώσεις που του είχε εμπιστευτεί ένα φανταστικό πρόσωπο, ο φίλος του Φίλιπ Ρέιβεν, γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών, λίγο πριν από τον θάνατό του στη Γενεύη το 1930. Σύμφωνα με το αφηγηματικό αυτό εύρημα, ο Ρέιβεν ονειρευόταν συχνά το μέλλον του κόσμου και είχε αποφασίσει να καταγράψει τα οράματά του σε σημειώσεις που θα τις κρατούσε μυστικές, αφού φοβόταν ότι το κοινό δεν θα αντιμετώπιζε με σοβαρότητα το περιεχόμενο των ονείρων του και θα τον περιγελούσε. Ο Γουέλς, μάλιστα, ανέφερε ότι είχε ανακαλύψει ο ίδιος προσωπικά τις σημειώσεις μετά τον θάνατο του φίλου του και ότι αποφάσισε να τις επιμεληθεί και να τις εκδώσει αναγνωρίζοντας τη μεγάλη σημασία τους. Το αφηγηματικό του εύρημα αποτελούσε μια χειρονομία, μια συμβολική ένταξη της συμβολής του συγγραφέα στη μακρά παράδοση της ουτοπικής σκέψης και του οραματισμού, όπως συμβαίνει συχνά με αυτού του είδους τις διακειμενικές αναφορές στα ουτοπικά κείμενα, και ιδίως στα δοκίμια.

Η εξιστόρηση ξεκινούσε με την περιγραφή καταστροφικών γεγονότων που παρέπεμπαν στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και στην οικονομική κρίση του 1929. Το ζοφερό σκηνικό ολοκληρωνόταν με μια ριζοσπαστική κοινωνική επανάσταση, μια σαφή αναφορά στη Σοβιετική Επανάσταση. Αυτά τα γεγονότα παρουσιάζονταν ως οιωνοί μιας μεγαλύτερης επικείμενης καταστροφής, καθώς αναδείκνυαν όλα τα στοιχεία των εθνικών και των κοινωνικών ανταγωνισμών που παρήγαγαν τη σύγκρουση. Παρ' όλη την έντασή τους, οι οιωνοί δεν είχαν κατορθώσει να εμπνεύσουν τις πολιτικές ηγεσίες ώστε να ανακαλύψουν νέους τρόπους διαχείρισης του ανταγωνισμού και των προβλημάτων του κοινωνικού συστήματος. Έτσι, όπως παρατηρούσε ο Γουέλς, καμία από τις μεγάλες δυνάμεις δεν αποφάσιζε να βαδίσει δυναμικά προς τη δημιουργία ενός παγκόσμιου κράτους. Αποτέλεσμα

52 Herbert G. Wells, «Today and Tomorrow: the Age of Frustration Dawns. I. A Chronological Note», στο *The Shape of Things to Come*, <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0301391h.html>, τελευταία επίσκεψη 24 Ιουλίου 2014.

της αδιαφορίας τους ήταν η συνέχιση των πολέμων. Ακολούθησαν περίπου εκατό χρόνια πολέμων, λιμών, επιδημιών και διάλυσης του κοινωνικού ιστού. Ο Γουέλς αναφέρθηκε συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος και η διάλυση του κοινωνικού ιστού συνοδεύονταν από την παράλληλη καταρράκωση της δημόσιας εκπαίδευσης, με συνέπεια την πλήρη αποσύνδεση της εκπαιδευτικής διαδικασίας από την έρευνα και τον εξοβελισμό κάθε καλλιτεχνικής έκφρασης.

Συνέπεια της παρακμής των μορφωτικών και των πολιτικών δομών ήταν η επικράτηση ενός κράτους ανομίας. Η ανομία πήγαζε από την υπερσυσσώρευση των ανεκπλήρωτων προσδοκιών και επιθυμιών. Οι μετακινήσεις περιορίστηκαν, καθώς επικρατούσε καθεστώς γενικευμένης ανασφάλειας, που καθήλωνε τους ανθρώπους. Χαρακτηριστικό της γενίκευσης της βίας και της ανασφάλειας ήταν οι συχνές απαγωγές παιδιών, που τρομοκρατούσαν και πάγωναν τον πληθυσμό. Ο Γουέλς θεωρούσε ότι ο περιορισμός των μετακινήσεων αποτελούσε πολιτισμική οπισθοδρόμηση. Καθώς περιοριζόταν η δημιουργικότητα των ανθρώπων, όλη η ιδιοφυία επενδύθηκε στην ανεύρεση νέων μεθόδων πολέμου και σύγκρουσης. Η απομόνωση και ο περιορισμός στην τοπικότητα, κατά την άποψή του, συνέθεταν μια τάση που δρούσε αντίρροπα προς τον πολιτισμό. Η απομόνωση είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της ευρωπαϊκής ιστορίας. Το 1960, όπως αναφέρει ο Γουέλς, δεν θα υπήρχε πια μια ενιαία ευρωπαϊκή ιστορία, αλλά δέκα χιλιάδες διαφορετικές εκδοχές της. Όμως και η Αμερική θα έφτανε στην αποσύνθεση, με ενδεικτικά της γεγονότα τη χρεοκοπία και την κατάρρευση του συστήματος σιδηροδρόμων, που είχε λειτουργήσει ως βασική προϋπόθεση για την αμερικανικότητα και την επιτυχία του εγχειρήματος της ομοσπονδιακής ένωσης.

Ο Γουέλς περιέγραψε διεξοδικά τη ζωή σε αυτή τη μελλοντική κοινωνία, χρησιμοποιώντας συχνά ως αποδείξεις κάποιες εικόνες που είχε ανακαλύψει στο αρχείο του φανταστικού του φίλου. Έτσι, συνέθεσε μια φανταστική ιστορία του μέλλοντος χρησιμοποιώντας πρακτικές παρόμοιες με τις πρακτικές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας: ανέτρεξε στο φανταστικό αρχείο, χρησιμοποίησε πρωτογενείς πηγές, συνδύασε ποικίλο υλικό, που αντιστοιχούσε στην εξέλιξη των μέσων πολιτισμικής παραγωγής κάθε περιόδου.

Πώς όμως εξελίχθηκε στη συνέχεια το μέλλον του κόσμου; Η ανατροπή του ζοφερού σκηνικού, που περιγράφεται στα πρώτα κεφάλαια, ξεκίνησε με μια πρώτη διάσκεψη των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων στην πόλη Μπάρσα της Μέσης Ανατολής. Η πρωτοβουλία για τη διοργάνωση της διάσκεψης με σκοπό την ανασυγκρότηση του κόσμου αποδιδόταν στην κοινωνική ομάδα των «μεταφορέων»: των μηχανικών, των χειριστών, των επιστημόνων που εργάζονταν για την αποκατάσταση των επίγειων και εναέριων μέσων μαζικής μεταφοράς. Η μετακίνηση και η επικοινωνία, σύμφωνα με τον Γουέλς, αποτελούσαν απαραίτητη συνθήκη και προϋπόθεση της επιστημονικής προόδου.

Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των μεταφορέων, οι έριδες και οι διχόνοιες των παλαιών ελίτ θα καθυστερούσαν την επερχόμενη λύση του δράματος, και έτσι η συμφωνία για τη δημιουργία ενός παγκόσμιου κράτους δεν θα ολοκληρωνόταν παρά μόνον το έτος 2059. Η δημιουργία του νέου κράτους προδιέγραφε ένα μέλλον μεταεθνικό και μεταθρη-

σκευτικό, με την έννοια ότι τόσο τα έθνη, όσο και οι θρησκείες θα εξακολουθούσαν να υπάρχουν, όμως δεν θα αποτελούσαν κριτήριο πολιτικής εκπροσώπησης, θεσμικής οργάνωσης ή συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων. Βασικό χαρακτηριστικό της άσκησης της πολιτικής θα ήταν η οικολογική μέριμνα και η αναδόμηση των τρόπων με τους οποίους οι υλικές ανάγκες θα συνδέονταν με τις κοινωνικές δράσεις.

Θεμελιώδης προϋπόθεση για τη συγκρότηση αυτής της νέας πολιτικής οργάνωσης θα ήταν να αναδυθεί ένας νέος τύπος ανθρώπου. Στο σημείο αυτό ο Γουέλς ταυτιζόταν πάλι με την παράδοση της ουτοπικής διανόησης που είχε ως ιδρυτική στιγμή της την *Ουτοπία* του Τόμας Μορ. Με κύριο πεδίο αναφοράς τον αναγεννησιακό ανθρωπισμό, η ουτοπική διανόηση της νεότερης περιόδου, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις των εκπροσώπων της, έθετε ως προϋπόθεση της μετάβασης στην ουτοπική κοινωνία την εμφάνιση ενός ανθρώπου νέου τύπου, του φορέα των αρχών και των αξιών της Ουτοπίας. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της μελλοντικής παγκόσμιας κοινωνίας, όπως τη φανταζόταν ο Γουέλς, ήταν η συνεργατικότητα και η δέσμευση στις αρχές της συλλογικότητας. Βεβαίως, ο ίδιος θα επιδοκίμαζε αποκλειστικά τη μορφή κοινότητας που θα είχε συγκροτηθεί με βάση την ετερογένεια του συλλογικού σώματος. «Η ευγένεια που αποδέχεται τη διαφορά έχει γίνει δεύτερη φύση μας», όπως παρατηρούσε· και συνέχιζε περιγράφοντας την εποχή της παγκόσμιας κοινωνίας ως εξής:

Αυτό το παρόν είναι μια νίκη της δημιουργικής δύναμης που επεξεργάζεται τις ατομικότητες μιας ευφυούς μειοψηφίας και βρίσκεται αντιμέτωπη με την οικουμενική σύγχυση, ενώ παράλληλα την εκμεταλλεύεται. Αυτή η θεληματική μειοψηφία ανοίγει τον δρόμο στη δύναμη και την αφθονία της ύπαρξής μας πέρα από όλους τους παλαιότερους οραματισμούς. Όμως το Σύγχρονο Κράτος δεν έχει απορροφήσει αλλά ούτε και έχει καταστρέψει την ατομικότητα, που αποδεχόμενη τους αναγκαίους περιορισμούς της υλικής της επιθετικότητας ανακτά τώρα με κάθε ευκαιρία την ελευθερία της και επιχειρεί να φτάσει σε ένα υψηλότερο επίπεδο ζωής.⁵³

Η πρόταση του Γουέλς αναφερόταν στη διαπαιδαγώγηση της ατομικότητας με σκοπό την άμβλυνση των επιθετικών της στοιχείων που θα βασιζόταν στην ευφυΐα και τη δημιουργικότητα μιας φωτισμένης κοινότητας ανθρώπων.

[Ο άνθρωπος] δεν είναι πια ένα ον με αυτάρκεια, σε διαρκή πόλεμο με τα άλλα μέλη του είδους του, και έχει καταστεί υπεύθυνο μέρος του ανθρώπινου είδους. Έχει γίνει ένα πείραμα συναισθημάτων, γνώσης, δημιουργίας και ανταπόκρισης.⁵⁴

53 Herbert G. Wells, «The Modern State in Control of Life. 9. A New Phase in the History of Life», στο *The Shape of Things to Come*, <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0301391h.html>, τελευταία επίσκεψη 24 Ιουλίου 2014.

54 Στο ίδιο.

Η καλλιέργεια και η ανάπτυξη της γνώσης, της δημιουργικότητας και της σοφίας θα αποτελούσαν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη μετάβαση στο επόμενο στάδιο ολοκλήρωσης της παγκόσμιας κοινωνίας. Κύριο χαρακτηριστικό του σταδίου της τελείωσης ήταν η συνειδητοποίηση της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Αυτή δεν ήταν μια νοητική διαδικασία, αλλά το αποτέλεσμα των δημιουργικών διεργασιών του θυμικού. Πρόκειται για έναν πειραματισμό στο επίπεδο του *αισθάνεσθαι*. Εδώ, ο Γουέλς αναφερόταν σε διεργασίες που αφορούσαν πρόδηλα το επίπεδο της υποκειμενικότητας, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως εαυτό, αλλά και το πώς τον αντιλαμβάνεται σε σχέση με άλλες μορφές υποκειμενικότητας με τις οποίες έρχεται σε επαφή κατά την κοινωνική του δράση. Συνοψίζοντας, λοιπόν, το κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου, κατέληγε στο εξής:

Διατυπώνεται με σαφήνεια η υπόθεση ότι η ιστορία θα συνεχιστεί πια με αλυσιδωτά και ολοένα πιο καταστροφικά ατυχήματα, ώσπου να επικρατήσει στην ανθρώπινη φαντασία η απόλυτη πίστη στο εκσυγχρονισμένο Παγκόσμιο Κράτος, που θα είναι σοσιαλιστικό, κοσμοπολιτικό και δημιουργικό.⁵⁵

Η οργάνωση ενός «νέου τρόπου ζωής» στο μέλλον θα εξαρτιόταν από τη δυνατότητα της ανθρώπινης φαντασίας να οραματιστεί ένα δημιουργικό, κοσμοπολιτικό και σοσιαλιστικό παγκόσμιο κράτος. Οι τρεις αυτές ιδιότητες παρουσιάζονταν άρρηκτα συνδεδεμένες, και σχεδόν αλληλεξαρτώμενες, στο πλαίσιο του οραματικού φαντασιακού του Γουέλς. Σε κάθε περίπτωση, η δυνατότητα της οραματικής φαντασίας να συλλαμβάνει μορφές κοινωνικής οργάνωσης οι οποίες διαφοροποιούσαν ριζικά το μέλλον από το παρελθόν, στην αντίληψη του Γουέλς, αποτελούσε τη σημαντικότερη ίσως μορφή πολιτικής δράσης στο παρόν.

Το βιβλίο *The Shape of Things to Come*, που εκδόθηκε το 1933, μεταφέρθηκε σχεδόν αμέσως στον κινηματογράφο, όπως συνέβη και με πολλά άλλα βιβλία του. Τα λογοτεχνικά έργα του Γουέλς επηρέασαν βαθύτατα τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε ο κινηματογράφος του φανταστικού ως είδος, και μάλιστα σε μια εποχή κατά την οποία γνώριζε σημαντική ανάπτυξη, όπως ήταν η δεκαετία του 1930, ιδίως στις ΗΠΑ, τη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση.⁵⁶ Η παραγωγή των ταινιών που βασίστηκαν στα μυθιστορήματα του Γουέλς γινόταν αρχικά στο Χόλιγουντ, ενώ αργότερα ήρθε να προστεθεί και η Βρετανία. Η επιρροή τους ήταν τόσο μεγάλη ώστε αρκετοί κριτικοί της περιόδου επινόησαν τον όρο «ουελσικός» προκειμένου να αναφερθούν γενικότερα στις ταινίες του φανταστικού.⁵⁷

Η ταινία *Things to Come* (Όσα έρχονται, 1936) σηματοδότησε την απόφαση του Γουέλς να μετακινηθεί από το Χόλιγουντ στην ευρωπαϊκή κινηματογραφική παραγωγή. Έτσι,

55 Στο ίδιο.

56 James Chapman και Nicholas J. Cull, *Projecting Tomorrow: Science Fiction and Popular Cinema* (Λονδίνο: Tauris, 2013).

57 Williams, H.G. Wells, *Modernity and the Movies*, 106.

συνεργάστηκε με τον παραγωγό Αλεξάντερ Κόρντα και με τον σκηνοθέτη Γουίλιαμ Κάμερον Μένζις, συμμετέχοντας για πρώτη φορά προσωπικά στην παραγωγή μιας ταινίας.⁵⁸ Ο Γουέλς γνώριζε στην εντέλεια πόσο μεγάλες δυνατότητες είχε ο κινηματογράφος ως νέο μέσο διάδοσης των ιδεών, γεγονός που καταγράφεται επίσης σε διάφορα σημεία της αυτοβιογραφίας του.⁵⁹ Παρακολουθούσε πολύ συστηματικά όλες τις κινηματογραφικές παραγωγές ταινιών επιστημονικής φαντασίας και είχε ασκήσει έντονη κριτική στην ταινία *Μητρόπολις* του Φριτς Λανγκ.⁶⁰ Σύμφωνα με κάποιους μελετητές, μάλιστα, ο συγγραφέας είχε συλλάβει τη δική του ταινία ως απάντηση στο έργο του Λανγκ.⁶¹

Η κριτική του στο *Μητρόπολις* δήλωνε πολύ χαρακτηριστικά ποια αντίληψη είχε διαμορφώσει ο Γουέλς για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε το οραματικό μελλοντολογικό φανταστικό ως πολιτισμικό προϊόν και ως μορφή πολιτικής δράσης. Υποστήριξε ότι η ταινία του Λανγκ δεν διέθετε το χαρακτηριστικό της «ευφυούς πρόβλεψης», καθώς ήταν ένα έργο που εξέφραζε παρωχημένες αξίες και τρόπους του *αισθάνεσθαι*, ενώ παράλληλα δεν επιχειρούσε να προτείνει κάποια νέα οδό ώστε να μπορέσουν να φανταστούν το μέλλον οι σύγχρονοι άνθρωποι:

Απογοητεύτηκα από τη διανοητική τεμπελιά που προδίδει. Νόμιζα ότι οι Γερμανοί τουλάχιστον μπορούν να μοχθούν. Θεωρούσα ότι έχουν αποφασίσει να είναι επιμελώς μοντέρνοι. Έχει βαθύ ενδιαφέρον το να προβληματίζεται κανείς γύρω από τη σύγχρονη τάση στις μηχανικές εφευρέσεις και γύρω από τις επιπτώσεις των εφευρέσεων στις συνθήκες εργασίας. Αντί να αντιγράφει κανείς από ένα βιβλίο τριάντα χρόνων και να επαναλαμβάνει την κοινότοπη ηθικολογία της πρώιμης βικτωριανής περιόδου, θα ήταν [...] πολύ πιο ενδιαφέρον να μπει στον κόπο να αφουγκραστεί ποιες απόψεις προτείνουν μερικοί νέοι λαμπροί επιστήμονες ερευνητές, μερικοί φιλόδοξοι νεωτεριστές αρχιτέκτονες και μηχανικοί σχετικά με τις τάσεις της εφευρετικότητας και να τις παρουσιάσει καλλιτεχνικά.⁶²

Φαίνεται ότι ο Γουέλς εξέλαβε το σενάριο ως απόπειρα να αντιγραφούν ιδέες από ένα παλαιότερο δικό του βιβλίο, το *When the Sleeper Wakes*. Πέρα όμως από τον προσωπικό επικριτικό τόνο, η διαφοροποίησή του συνδέεται με το γεγονός ότι δεν θεώρησε το έργο ως συμβολή στην έκφραση του μελλοντολογικού φανταστικού, αφού δεν αφορούσε το

58 Thomas C. Renzi, *H.G. Wells: Six Scientific Romances Adapted for Film* (Λάνχαμ, Μέπ.: Scarecrow Press, 2004), 9.

59 Herbert G. Wells, *Experiment in Autobiography: Discourses and Conclusions of a Very Ordinary Brain (since 1866)* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1934).

60 Η κριτική δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *The New York Times*, στις 17 Απριλίου 1927, και αναδημοσιεύτηκε με τίτλο «The silliest film. Will machinery make robots of men?», στο Herbert G. Wells, *The Way the World is Going* (Λονδίνο: Ernest Benn Limited, 1928).

61 John Brosnan, *Future Tense: The Cinema of Science Fiction* (Λονδίνο: Macdonald and Jane's, 1978), 57.

62 Herbert G. Wells, «On *Metropolis*», http://erkelzaartsudao.com/reviews/H.G.Wells_on_Metropolis%201927.htm, τελευταία επίσκεψη 27 Σεπτεμβρίου 2015.

καθαυτό μέλλον, ούτε ενσωμάτωνε εικόνες και ήδη υπαρκτές γνώσεις για τη μελλοντική κατεύθυνση των κοινωνιών, όπως διαφαινόταν στο παρόν. Σύμφωνα με τον Γουέλς, το ενδιαφέρον του κοινού για τις ταινίες φαντασίας κεντριζόταν από το γεγονός ότι μπορούσαν να δουν πώς θα έχει διαμορφωθεί στην πραγματικότητα το μέλλον, και η ταινία του Λανγκ κατά πάσα πιθανότητα θα τους είχε απογοητεύσει στο σημείο αυτό.

Όταν πήγα, ο κινηματογράφος είχε πολύ κόσμο. [...] Φαντάζομαι ότι όλοι είχαν έρθει για να δουν πώς θα είναι μια πόλη σε εκατό χρόνια από τώρα. Υποθέτω ότι τα πλήθη ελκύονται από την υπόσχεση ότι θα δουν μια πόλη σε εκατό χρόνια από τώρα. Θεωρώ ότι το κοινό ήταν απαθές, δεν άκουσα σχόλια. Δεν μπορούσα να καταλάβω από την αντίδρασή τους αν πείστηκαν ότι η *Μητρόπολις* προέβλεπε όντως ένα πιθανό μέλλον. Δεν ξέρω τι από τα δύο πίστεψαν, ότι ήταν απελπιστικά ανόητη η ταινία ή ότι απελπιστικά ανόητο ήταν το μέλλον της ανθρωπότητας. Πάντως, ή το ένα ισχύει ή το άλλο.⁶³

Ο Γουέλς, με την ταινία *Things to Come*, θέλησε να επιτύχει εκεί όπου είχε αποτύχει ο Λανγκ. Ωστόσο, η συνεργασία του με τον παραγωγό και τον σκηνοθέτη δεν ήταν ανέφελη.⁶⁴ Φαίνεται ότι ο ίδιος αδυνατούσε να μεταφέρει τις ιδέες του στην κινηματογραφική γλώσσα, με αποτέλεσμα το επιτελείο της παραγωγής να χρειαστεί να παρέμβει δραστικά στη συγγραφή και την επιμέλεια του σεναρίου. Τα σχόλια του Γουέλς για τη συνεργασία τους στην αυτοβιογραφία του, καθώς και η επιλογή του να δημοσιεύσει αργότερα τη δική του εκδοχή για το σενάριο επιτρέπουν την υπόθεση ότι προτιμούσε κατά κάποιο τρόπο να αποστασιοποιηθεί από το τελικό αποτέλεσμα.⁶⁵

Μολονότι το σενάριο ακολουθεί σχετικά πιστά την αφηγηματική εξέλιξη του βιβλίου, η ταινία απείχε ουσιαστικά από τη θεωρητική πρόταση του Γουέλς. Η σημαντικότερη διαφοροποίηση ήταν ότι είχε συντηρηθεί σε μεγάλο βαθμό η ιστορική οπτική, καθώς ο χρόνος περιορίστηκε σε ένα μόνον αιώνα, ενώ ταυτόχρονα αποσιωπήθηκαν τα γεγονότα και οι επιλογές που είχαν οδηγήσει στην καταστροφή. Οι σεναριογράφοι δεν έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το παρελθόν και για τις ιστορικές διαδικασίες που διαμόρφωσαν το φανταστικό μέλλον. Η σεναριακή μεταφορά περνούσε απευθείας στο δυστοπικό μέλλον. Παρ' όλα αυτά, η ιστορική συνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον εξασφαλιζόταν, καθώς αρκετοί από τους χαρακτήρες που εμφανίζονταν στην αρχή της ταινίας επανεμφανίζονταν στο τέλος της ως απόγονοι των πρώτων, με τους ίδιους ηθοποιούς να τους υποδύονται, όπως ήταν αναμενόμενο. Πρόκειται για ένα κινηματογραφικό εύρημα που συνηθιζόταν στις ταινίες επιστημονικής φαντασίας, και ιδίως σε όσες αφορούσαν το

63 Στο ίδιο.

64 Herbert G. Wells, *Things to Come: A Film Story Based on the Material Contained in his History of the Future «The Shape of Things to Come»* (Λονδίνο: Cresset Press, 1935).

65 Στο ίδιο.

ταξίδι στον χρόνο. Όμως, δίνοντας κινηματογραφική έμφαση στη συνέχεια, μοιραία απομειωνόταν η σημασία την οποία είχε αποκτήσει στο βιβλίο του Γουέλς η έννοια της ιστορικής ρήξης, που χαρακτήριζε ουσιαστικά την καταστροφή του παρελθόντος κόσμου με τον πόλεμο, τις επιδημίες και τον λοιμό. Η ταινία δεν πρόβαλλε τη ρήξη ανάμεσα στις διαφορετικές χρονικότητες· επομένως, υποβάθμιζε τη ριζική ετερότητά τους και, αντίθετα, παρουσίαζε το μέλλον ως φυσική συνέχεια του παρελθόντος.

Σύμφωνα με το σενάριο, το έτος 1940 ξέσπασε ένας παγκόσμιος πόλεμος που κατέστρεψε τον πολιτισμό, προκαλώντας την οπισθοδρόμηση της ανθρωπότητας σε έναν πολιτισμό που αναπτυσσόταν σε πολλές, μικρές και απομονωμένες κοινότητες. Μια τρομακτική επιδημία είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό του πλανήτη, και οι επιζώντες οργανώθηκαν σε μικρές απομονωμένες κοινότητες, χωρίς επαφή με τον έξω κόσμο. Ξαφνικά, το 1966, εμφανίστηκε στον ουρανό ως από μηχανής θεός ένα αεροσκάφος και έφερε την είδηση ότι υπήρχε μια διακοινοτική οργάνωση που ονομαζόταν «Φτερά πάνω από τον κόσμο». Στην οργάνωση αυτή συμμετείχαν μηχανικοί, σχεδιαστές και επιστήμονες, δηλαδή οι θιασώτες του νέου κόσμου. Η επικοινωνία «με τον νέο κόσμο των ενωμένων αιθέρων» και η προοπτική της επανασύνδεσης με την παγκοσμιότητα οδήγησαν τους επισκέπτες σε σύγκρουση με τον φύλαρχο της κοινότητας, και έτσι ξεκίνησε ένας πόλεμος που συνεχίστηκε μέχρι να επικρατήσει το νέο παγκόσμιο κράτος. Η ταινία παρουσίαζε λεπτομερώς τον νέο κόσμο, που βασιζόταν στην τεχνολογία και στον ορθολογισμό της αυτοματοποίησης της παραγωγής. Η καθημερινή ζωή περιοριζόταν πια σε τεχνητά περιβάλλοντα. Η απομάκρυνση από τη φύση και η ανεξαρτησία από τους φυσικούς περιορισμούς συνιστούσαν το κύριο χαρακτηριστικό της νέας κοινωνίας. Το οικολογικό πνεύμα που διακατέχει το βιβλίο του Γουέλς απουσίαζε παντελώς από την κινηματογραφική μεταφορά του.

Καθώς η τεχνολογική εξέλιξη έφτανε στο απόγειό της, οι ηγέτες της νέας κοινωνίας προετοιμάζαν το επόμενο βήμα της ανθρωπότητας, δηλαδή το ταξίδι στη Σελήνη. Η ταινία διαφοροποιήθηκε ολότελα από το βιβλίο στο τελευταίο της μέρος, αφού παρουσιάζει μια επανάσταση ενάντια στην ηγετική ομάδα του νέου κόσμου. Ο καλλιτέχνης Θεοτοκόπουλος, ο ηγέτης των επαναστατών, απευθύνθηκε από την τηλεόραση στο παγκόσμιο κοινό και προειδοποίησε ότι το εγχείρημα του ταξιδιού στη Σελήνη θα ήταν καταστροφικό, αφού εξέφραζε την υπέρμετρη ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, μια εξέλιξη που είχε οδηγήσει κατά το παρελθόν τον κόσμο στον πόλεμο και την καταστροφή. Ο Θεοτοκόπουλος πρότεινε την επιβολή ορίων στην τεχνολογική πρόοδο, και άρα να περιοριστεί η ανθρωπότητα στην επίγεια διαβίωσή της. Καθώς το πλήθος εισέβαλλε στον χώρο προσπαθώντας να καταστρέψει τον μηχανικό εξοπλισμό με τον οποίο θα εκτοξευόταν το διαστημόπλοιο προς τη Σελήνη, ο γιος και η κόρη των ηγετών του νέου κόσμου, ένα ερωτευμένο ζευγάρι οραματιστών, προσφέρθηκαν εθελοντικά για το μεγάλο τόλμημα και ετοιμάστηκαν για την ηρωική έξοδο. Τελικά, η ειρήνη επιβλήθηκε με τη βίαιη απώθηση του όχλου που ήθελε να αποτρέψει την εκτόξευση. Η ταινία κλείνει με τον διάλογο των δύο ηγετικών μορφών, στον οποίο διατυπωνόταν η θέση ότι η ανθρωπότητα ορίζεται σε

τελική ανάλυση από την τάση για διαρκή εξέλιξη και υπέρβαση των ορίων. Το τέλος της ταινίας δεν διευκρίνιζε ποια ήταν η έκβαση του εγχειρήματος, αφήνοντας το μέλλον ανοικτό για οραματισμό, διερώτηση και προβολές: ένα πεδίο διαπραγμάτευσης και αναστοχασμού.

Πώς μπορούμε να εντάξουμε σε ένα ευρύτερο ερμηνευτικό σχήμα για την ιστορία του οραματισμού του μέλλοντος στον εικοστό αιώνα όσα προβληματίσαν τους διανοητές και τους δημιουργούς των πρώτων δεκαετιών του σε σχέση με την ιδέα ότι η κοινωνία αποτελεί μια παγκόσμια κοινότητα; Και μάλιστα, πώς γίνεται κάτι τέτοιο, όταν πρόκειται για μια συζήτηση που διεξάγεται σε διανοητικά περιβάλλοντα τόσο διαφορετικά μεταξύ τους, όσο είναι αφενός η πολιτισμική κριτική της γενιάς των νέων αμερικανών διανοουμένων, του Μπορν λόγου χάρη, και αφετέρου οι κινηματογραφικές και λογοτεχνικές αποτυπώσεις του φανταστικού, όπως τις είδαμε στα έργα του Γουέλς;

Κάθε συνθετική προσπάθεια ερμηνείας της ιστορίας του μέλλοντος στη σύγχρονη περίοδο προσκρούει, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι οι περισσότερες μελέτες προϋποθέτουν πως ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος λειτούργησε κατά κάποιον τρόπο ως παραπέτασμα, ως πραγματική τομή ανάμεσα στον προπολεμικό και στον μεταπολεμικό μελλοντολογικό οραματισμό. Η υπόθεση αυτή, βεβαίως, παραμένει ανοικτή στην έρευνα, καθώς ακόμα και αν αποδεχόμασταν, έστω και προσωρινά, την ερμηνευτική χρησιμότητα της έννοιας της τομής στην ιστορία, δεν υπάρχουν συνθετικές μελέτες που να αποδεικνύουν ότι έχει συντελεστεί κάτι τέτοιο στο φαντασιακό του μέλλοντος.

Οι συστηματικότερες μελέτες που έχουμε στη διάθεσή μας εστιάζουν στη μεταπολεμική περίοδο. Η Τζένη Άντερσον υποστήριξε ότι μεταπολεμικά το μέλλον μετατράπηκε σε εννοιολογικό τόπο της πολιτικής αναμέτρησης.⁶⁶ Επιχειρηματολογώντας υπέρ της ανάγκης να διερευνηθεί «η πολιτική ιστορία του μέλλοντος», τονίζει ότι οι πολιτικές αναμετρήσεις της μεταπολεμικής περιόδου διεξάγονταν κατά μεγάλο μέρος τους στο επίπεδο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης, την οποία συνέθεταν οι λόγοι για το μέλλον της κοινωνίας και του κόσμου. Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μάλιστα, η αναμέτρηση αυτή ήταν διπολική, καθώς η ευρωαμερικανική δύση και η Σοβιετική Ένωση παρήγαγαν τους κυρίαρχους λόγους μέσα από τους οποίους γινόταν η προσπάθεια να προσδιοριστεί και να ελεγχθεί το μέλλον του κόσμου γενικότερα. Σύμφωνα με την Άντερσον, ο Ψυχρός Πόλεμος έφερε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι φαντάζονταν το μέλλον. Ενώ προπολεμικά ο οραματισμός του μέλλοντος αποτελούσε μια πολιτισμική διαδικασία –στην οποία τον κύριο λόγο είχαν οι καλλιτέχνες, οι λογοτέχνες, οι κινηματογραφιστές και γενικότερα οι διανοούμενοι–, ύστερα από τον πόλεμο ο μελλοντολογικός οραματισμός καθίσταται πολιτική διαδικασία, η οποία επιτελείται στο πλαίσιο των πολιτικών αντιπαραθέσεων και προγραμμάτων, των διεθνών σχέσεων και συγκρούσεων. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, η ανάπτυξη των κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του 1960 πολιτικοποίησε ακόμα περισσότερο την έννοια του μέλλοντος. Η ανάδυση των νέων κοινωνικών

66 Jenny Anderson, «The Great Future Debate and the Struggle for the World», 1414.

υποκειμένων –με βάση το φύλο, τη σεξουαλικότητα, τη φυλή, την εθνότητα, το θρήσκευμα– συνοδεύτηκε από τη συγκρότηση ποικίλων εναλλακτικών οραμάτων για το μέλλον των σύγχρονων κοινωνιών.⁶⁷ Η Άντερσον υποστηρίζει ότι από τη δεκαετία του 1980 η διπολική αναμέτρηση για τον έλεγχο του μέλλοντος εκρήγνυται σε ένα πολυεστιακό πεδίο πολιτικών διεκδικήσεων, συλλογικών προσδοκιών και συγκρουσιακών φαντασιακών που οργανώνονται με βάση τις αρχές της λεγόμενης πολιτικής των ταυτοτήτων.

Το σχήμα αυτό αποτελεί μια ενδιαφέρουσα υπόθεση εργασίας. Ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται η Άντερσον στα γνωστικά πεδία μέσα από τα οποία συγκροτούνται οι λόγοι για το μέλλον. Σύμφωνα με την εποπτική της ταξινόμηση, η επεξεργασία της έννοιας του μέλλοντος συντελείται σε δύο βασικά πεδία. Το ένα περιλαμβάνει τους μελετητές που προσπαθούν να μελετήσουν προς τα πού τείνει το παρόν, όπως επίσης να ελέγξουν, να κατευθύνουν και να προλάβουν τις μελλοντικές εξελίξεις. Πρόκειται για το ερευνητικό μελετητικό πεδίο της πρόβλεψης. Το δεύτερο πεδίο περιλαμβάνει τους μελετητές που προσπαθούν να οραματιστούν ένα καλύτερο μέλλον σε συνάρτηση με την κοινωνική αλλαγή. Ένα σημαντικό στοιχείο που διαφοροποιεί τις δύο κατηγορίες είναι ότι από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και μετά η πρώτη ομάδα μελετητών κατανόησε το μέλλον ως διπολική αναμέτρηση – η οποία αργότερα εξελίχθηκε σε πολυεστιακή. Εδώ, ως μέλλον νοείται το μέλλον της Δύσης, του έθνους, του καπιταλισμού, της κοινωνικής τάξης, του σοσιαλιστικού κόσμου. Στόχος των μεθόδων πρόβλεψης είναι να ελεγχθεί το μέλλον, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται το status quo, έστω και αν αυτό προϋποθέτει την επέκταση και την επιβολή του εκάστοτε κοινωνικού μοντέλου στον υπόλοιπο κόσμο. Αντίθετα, η δεύτερη ομάδα μελετητών διακατέχεται από ένα πνεύμα οικουμενισμού, και συνήθως αντιλαμβάνεται το μέλλον ως τρόπο συγκρότησης κοινοτήτων οι οποίες υπερβαίνουν τη σύγκρουση των ετεροτήτων. Οι διανοητές που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία μιλούν για το μέλλον της ανθρωπότητας, του ανθρώπινου είδους, της ανθρωπότητας κ.λπ.⁶⁸

Οι δημιουργοί και διανοητές που εξετάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο εντάσσονται στη δεύτερη ομάδα. Μέσα από τη μελέτη τόσο των διανοητικών σχεδιασμάτων, όσο και της εκβολής των οραματικών ιδεών στον χώρο της μαζικής κουλτούρας, επιχείρησα να δείξω πώς μπορεί να ανιχνευτεί η ιδέα του κοσμοπολιτικού μέλλοντος μέσα σε ένα νήμα πολιτισμικής κριτικής που αρχίζει να σχηματοποιείται ως κριτική στον εθνικισμό κατά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, στο πλαίσιο της εναντίωσης στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και του αναστοχασμού γύρω από τις προοπτικές που δημιουργήθηκαν με αυτόν για τη μελλοντική πορεία των ανθρώπινων κοινωνιών. Παράλληλα, προσπάθησα να ανιχνεύσω πώς διείσδυσε η ιδέα του κοσμοπολιτικού μέλλοντος και της παγκόσμιας κοινότητας στον χώρο της μαζικής κουλτούρας, και κυρίως στη λογοτεχνική και κινηματογραφική πα-

67 Luisa Passerini, *Memory and Utopia: the Primacy of Intersubjectivity* (Λονδίνο: Routledge, 2014 [2007]).

68 Jenny Anderson, «The Great Future Debate and the Struggle for the World», 1411-1430.

ραγωγή που συνδέεται με το έργο του Χ. Τζ. Γουέλς. Όπως έδειξε η ανάλυση των θέσεων του Ράντολφ Μπορν, τα διεθνιστικά και ειρηνιστικά κινήματα των πρώτων δεκαετιών του εικοστού αιώνα, αλλά και τα έντονα μεταναστευτικά φαινόμενα της περιόδου, αποτέλεσαν γόνιμο πεδίο για την ανάδυση μιας καινούριας έννοιας γύρω από την οποία οργανώθηκαν εναλλακτικοί οραματισμοί για το μέλλον: η «ευχαριστιακή κοινότητα», μια κοινότητα που δεν θα βασιζόταν στην ομοιογένεια και την κοινή προέλευση, αλλά στην ετερότητα και στους συναισθηματικούς δεσμούς που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της. Παρότι ο προβληματισμός που εκφράστηκε με τον Μπορν παρέμεινε εκκρεμής στην περίοδο του Μεσοπολέμου και περιθωριακός στον χώρο της διανόησης, η ιδέα μιας παγκόσμιας κοινότητας με ανάλογα χαρακτηριστικά πέρασε στη μαζική κουλτούρα μέσα από το έργο δημιουργών όπως ο Γουέλς. Η ιδέα της δυνατότητας να συγκροτηθεί μια κοινότητα που δεν θα ορίζεται με βάση τις εθνικές, τις εθνοφυλετικές, τις θρησκευτικές και τις κοινωνικές διαφορές, αλλά με βάση τους δεσμούς μεταξύ των ετερογενών μελών της απασχόλησε έντονα το μελλοντολογικό φαντασιακό της περιόδου αυτής.

Ο κόσμος ως κοινότητα, δηλαδή οι κοσμοπολιτικές θεωρήσεις του μέλλοντος των ανθρώπινων κοινωνιών, εξακολούθησαν να αποτελούν σταθερή αναφορά της πολιτισμικής θεωρίας και κριτικής στις μεταπολεμικές δεκαετίες, όμως αναδύθηκαν με ιδιαίτερη έμφαση στον ύστερο εικοστό αιώνα, ενταγμένες στο πλαίσιο διαφορετικών ιστορικών συμφραζομένων και γεωπολιτικών μετατοπίσεων.